

Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СРПСКИ ДИАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА III

Srpski dijalektolški zbornik

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

БЕОГРАД-ЗЕМУН
ГРАФИЧКИ ЗАВОД „МАКАРИЈЕ“ А. Д.
1927 — 1958

ЦЕНА 30 ДИНАРА

ДИАЛЕКТ ИСТОЧНЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ

од

ДАНИЛА ВУШОВИЋА

Овај рад награђен је наградом Арх. Нићифора Дучића.

БЕОГРАД-ЗЕМУН
ГРАФИЧКИ ЗАВОД „МАКАРИЈЕ“ А. Д.
1927

ДИАЛЕКТ ИСТОЧНЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ

од

Данила Вушовића.

У В О Д.

Географски положај и становништво. — Ово је наречје само један део херцеговачког дијалекта и налази се, углавном, на истоку од линије Требиње-Билећа-Гацко, на терену који се обично назива »Старом Херцеговином«. Имајући намеру да што боље упознам овај говор, обишао сам како места ближе околине Никшића тако и племена: *Грахова, Бањана, Рудина и Голије*.

Никшић, са селима никшићске жупе и поља, има унеколико природну границу, и одвојен је планинским ланцима од поменутих племена. Почевши са источне стране, граница би се кретала планинама и планинским венцима овим редом: Бухавице, Прекорница, планине никшићске жупе, које ју потпуно затварају, — затим: Војник и Јаворак са севера, Његош и Зла Гора са запада, а Будош и Планинца затварају никшићско поље са јужне стране. Варош Никшић је на средини поља, а унеколико испод самих планинских ланаца поређана су села и засеоци. Скоро потпуно одвојена, на североисточној страни Никшића, налазе се села никшићске жупе: *Мораково, Старо Село, Бјелошевина, Југовићи, Кута, Ливеровићи, Заград и Облатно*. У самим планинским удолинама, без природног излаза у поље, налазе се села: *Брињо* (ист. од Никшића), *Лаз* (североист.), *Драговољићи* и *Орах* (северно), *Шипачно* и *Дуга* (северозападно) и гдегде који заселак растурен овде-онде по долинама и раседима брдским. Из поменутих сам села и унео понајвише материјала у свој

рад, јер ми изгледа да су у неком правцу добро, може се рећи и потпуно, очували своје типично изговарање. Од села из којих сам по нешто узимао и уносио у свој рад јесу: *Озринићи, Горње Поље, Милочани, Брезовик и Заврх.*

Остала пак села око Никшића нисам ни испитивао нарочито, пошто је у њима потпуно други тип говора, — »дрногорски зборе«, како би рекли тамошњи сељаци. Становници тих села већином су дошљаци из Теклића, Цуца, Чева и др. места, који су по »заузећу« 1877 г. населили беговска »добрета« у *Глибавцу, Мокрој Њиви, Брезовику* (у неколико), *Кочанима, Стуби, Риђанима, Страшевини и Студенцима* — селима која се налазе у непосредној близини Никшића.

Пошто сам обишао поменута села ближе околине Никшића, задржавајући се негде дан, а негде два; пошто сам обишао неколика засеока у Голији, кренуо сам се у западну област овога говора — у *Грахово, Бањане и Рудине*. Ова племена, поред тога што имају својих специалних говорних особина, чине у неколико и географски једну целину. Природна њихова граница била би: са истока (као што је речено) планине Његош и Зла Гора, које их одвајају од никшићске котлине. Од југоисточне стране па на југозапад планине би ишле овим редом: Пусту Лисац, Дрошкорица, Кличевац, Дврсник, Бијела Гора, Илино Брдо; са западне стране као природна граница била би река Требишница, а севера планина Капавица и Сомина.

Насеља поменутих племена су доста разбијена: села и засеоци су обично растурени по влакама и долинама, а везани су најчешће доста slabим путевима »крчаницима«. Места овог краја која сам обишао и чији је материал ушао у овај рад јесу: *Грахово* (варошица), *Спила, Вилусе; Ријечани, Балосаве, Брођанац, Долови; Петровићи, Дрпе, Кленак, Тупан* (Доњи и Горњи), *Велимје* (варошица), *Миљанићи, Дубочке* (Доње и Горње), *Копривице, Црквице, Мирковићи и Маџаваре*. Сва наведена места имају, углавном један говорни тип, али ипак поједина села (Дрпе, Кленак), имају — и поред неких старијих говорних црта — каткада и специално својих локалних особина (пасивнији изговор и сл.). Становништво је овог краја уопште доста старо, тако да нам овде није потребно с те стране ништа нарочито гово-

рити, пошто оно чини потпуну етнографску целину.¹⁾ Али ипак овде могу напоменути да је са етнографске и историске стране овај крај врло интересантан. Познато је да овде има доста старих неописаних споменика²⁾ (црква, гробља), да су ту и Ријечани, где је нађен онај стари келтски споменик који Јиречек помиње у својој Историји Срба, тако да овај крај и с те стране заслужује озбиљно испитивање.

Општи поглед. — Иако сам већ напред одредно, у грубим потезима, границе овог дијалекта, ипак се мора признати да је то само вештачки (као скоро увек) са дијалекатске стране, пошто се карактерне црте овог говора распростиру и преко тих граница (нарочито на север). Напоменуо сам да у овом дијалекту постоје, углавном, две изговорне ниансе: никшићска и граховско-бањска. О тим различним цртама и ниансама њиховог *изговарања* ја ћу додније говорити, али ћу овде рећи само толико, да је ова разлика у изговору несумњиво дошла отуда што се становништво око Никшића унеколико измешало, те смо ту добили сударом двају дијалеката сплет њихових особина.

¹⁾ У Бањанима се рачуна као најстарија породица Комненовићи-Чивије, који данас живе у Кленку (пре у Тупину). Исто се тако рачунају као врло старе породице (од пре неколико стотина година): Маговићи, Мишовићи, Крушићи (Велимје), Кнежевићи, Перовићи, Поповићи (у Петровићима), Лучићи (Брођанац) и др. И у Грахову су доста стари: Булајићи (по предању из Куча), Даковићи, Ковачевићи и др. — Интересантно је овде прибележити и предање које постоји о насељењу села Петровића. Преци су њихови, кажу, досељени с Косова из Петровога Села, по коме је и ово село и добило име Петровићи. Извор Сопот и брдо Планик (места у Петровићима) названи су такође према речици Сопоту и брду Планику на Косову.

²⁾ У селу Петровићима има једна доста стара црква. Она је врло мала, а озидана је у облику лађе и без звоника. Изнутра је врло живописна. Фреске су још доста добро очуване. Изнутра, изнад црквених врата налази се натпис који ћу овде навести од речи до речи:

... лeнѣмь оца и поспѣшeнѣмь сина и сѣвршенѣмь святаго Дѣха пописасе трѣдомъ и потащаниемъ: архистратигъ: Михаилъ: прими гди Иванъ воѣвода: и сина своего попа вѣина и матер свою маргита и сина своего ѿван: и павље и сина своего воѣина: иконѣ приложи да се снае почесе месеца мартѣа савршисе месеца априлеа: еѣ лань вѣлето 7. нр. гѣ. Као што се види, натпис је писан доста давно, већ почетком XVII. в. (1605 г.), па иако је врло некарактеристичан и по језику и ортографији својој, није на одмет што сам га навео.

Исто тако, одмах у другој једној цркви у Петровићима, која је исто тако стара, налазе се ови гробни натписи:

† сеѣ ками воеводе цвѣтка бананина.

† а се лежи рабъ бжи кнезь грдань цвтковићъ бананинъ.

Већ је напоменуто да »црногорски«⁶ досељеници доста добро чувају свој говорни тип, али се ипак да приметити да новија херцеговачка струја и тамо побољује и потискује архаичније црте. Напоменимо овде и то (иако ће о том бити и даље говора) да у овом дијалекту има и неколико архаичних морфолошких црта, које се могу сматрати као унесене из суседних црногорских дијалеката где су оне типичне, али које су мање-више познате само у местима ближе околине Никшића (нпр. употреба генитивних облика за локатив: по поља, по сѐла итд.). Једна од најкарактеристичнијих особина друге, граховско-бањске говорне ниансе (чега прва нема) јесте пасивно изговарање речи у реченици, врло често интересантан реченични акценат (на пр.: А братѐ мѐј драги и сл.) као и уопште цео темпо говора. На послетку треба овде напоменути да се у целом овом дијалекту осећа доста велики утицај романског језика, нарочито талианског, у погледу морфологије и синтаксе, а нарочито у речнику.

Што се тиче начина обраде овог рада, могу рећи да сам се старао да што верније изнесем све карактеристичне црте овог дијалекта, уколико сам их могао запазити, како у погледу фонетике, морфологије и акцента, тако и у погледу синтаксичком. Приметићу још само да сам акценат радио према акценатској системи Даничићевој, наравно, допуњујући је примерима које сам забележио, а које Даничић није навео.

После ових малих напомена прећи ћу на излагање самог материјала.

α) у сложеним глаголима:

обијèлити, набијèдити, ослијèпити, окријèпити, прегријèшити, промијèнити, додијèлити, убијèдити, обијèлити, намијèнити и сл. Напоменимо овде да се овакви примери могу чути са другим узлазним акцентом: обијèлити, набијèдити, ослијèпити, окријèпити и т. д.;

β) inst. sing.gen. dat. и loc. plur. код придева и заменица: дйвнијем, м̀анитијем, слй̀епијем; òвијем, òнијем, тй̀јем; дй̀внијѣг, лй̀їепијѣг, оволькијѣг, òвијѣг; òвијема, тй̀јема и сл.;

γ) код прилога са завршетком на старо ђ:

т̀удије, ов̀удије, он̀удијен, к̀удијене, нй̀кудијене, св̀акудијен и сл.

Прђ. Замена јата у овом префиксу двојако се овде јавља, према томе да ли је дуго или кратко. Ако је прђ — као префикс именички, онда имамо замену дугог јата гласовима: ије:

приј̀елом, приј̀енос, приј̀еп̀ад, приј̀елаз, приј̀ј̀ез, приј̀ј̀глед, приј̀ј̀ескок, приј̀ј̀еток; приј̀ј̀еплет, приј̀ј̀ерод, приј̀ј̀епек, приј̀ј̀еступ, приј̀ј̀едлог, приј̀ј̀еклад, приј̀ј̀елог, Приј̀ј̀елози (место), приј̀ј̀евод, приј̀ј̀екор и сл. (Неке и од ових речи могу имати на истом слогу: приј̀елом, приј̀енос, приј̀елаз, приј̀ј̀глед, приј̀ј̀еплет, приј̀ј̀ерод, приј̀ј̀елог, приј̀ј̀екор).

Ако је прђ — глаголски префикс, онда имамо замену кратког ђ слогом је (односно е после р):

прел̀омити (ст. сл. прђ̀ломити), прен̀осити (прђ̀носити), пр̀епасти (прђ̀пасти), пр̀ерезати (прђ̀рђ̀зати), преск̀очити (прђ̀скочити), препл̀ести — препл̀етати преплѝетати, прер̀одити, прен̀осити, преп̀ећи, прест̀упити, пр̀елазити и т. д.

Код придева у том погледу имамо двојност: ако је придев саграђен од именице, онда имамо именички префикс прије; али ако је начињен од глагола, онда је глаголски префикс пре —:

приј̀екоран, приј̀ј̀еступан (приј̀ј̀еступна година),

пријѐпун (нема именице) и прѐпун, пријѐгле-
дан, пријѐтраван; прѐпечен (и препѐчен), прѐ-
лāзан, превѐден, прѐдложен, пренѐшен
и т. д.

Најзгодније ми је овде напоменути да је замена кратког
јата (иако ће о њему и даље бити говора) после гласа *p*, као
што смо то већ видели у горњим примерима, вокалом *e*:

преломити, прескочити, преносити и т. д.

Познато је да се у оваким примерима губљење гласа *j*
тумачи очвршћавањем негдашње умекшаности консон. *p*. Што
се пак глас *j* изговара у примерима:

гõрје (поред гõрије); сагõрјети, гõрјети, пре-
гõрјети, õстарјети, старјѐшина, корјѐнић,
Корјѐнићи (село), корјѐнићски, окõрјети,
окõрјели (зливовац), свйрјеп, бårјела (секунд.
ђ од тал. *barile*), — то би се, мислим, могло објаснити
тима, што се у свим наведеним примерима глас *j* на-
лази у другом слогу иза консон. *p*: гор-је, стар-
јѐшина, кор-јѐнићи и сл., а, с друге стране, што
има скоро за сваку наведену реч исти или сличан
облик са ије: гõрје — гõрије, корјѐнић —
кõријен, сагõрјети — сагоријѐвати и т. д.,
што, несумњиво такође може утицати на јављање гласа *j*.

Испред гласова *o* и *j* (исто тако *ћ* и *љ* у којима се *j*
садржи) имамо обично замену *ђ* вокалом *и* (дио, сијати
и сл.); али се у овом говору врло често чују примери који
одступају од тог правила:

сѐђео, виђео, сѐо, ђѐо, õђео се, шћѐо, срѐо,
јѐо (и йјо), сѐјати, пõсејати, прелѐђео, у сѐ-
ђелица, кйсео.

Несумњиво је да су сви ови примери направљени према
парт. жен. рода:

сѐђела, виђела, сѐла, ђела и сл.

У примерима као:

сѐјати, сѐђети, пõсејати — можемо такође виде-
ти слично образовање према сѐме, сѐда'ло и сл.

Напоменућу овде да А. Јовићевић, *Zbor. za Nar. Život
i Običaje*, кн. XXIII 169, наводи да се у народу чује имен.
вјеја'ње (вијање); али то, вероватно, је вештачки начињено.

Потребно је напоменути да у овом дијалекту има већи
број речи са новом гласовном групом ије. Најобичније је то

у речима са суфиксом *ир*, где је већином у ст. сл. некада био вокал *ы*:

кўмпиијер, вòдијер, пàстијер, кòсијер, тàлијер, кòлијер, пўтијер, па и: кумпијèриште, манастијèрски и намастијèрски (али: мāнастир и нāмастир).

Највероватније је да смо овакве гласове добили утицајем талианског језика. Како је у ст. сл. био суфикс *ыр* који је у наш језик сигурно ушао из лат. (*or*), преко немачког (*ür*), што нас се овде не тиче, — врло слабо продуктиван, то је наш језик, утицајем талианског језика, усвојио продуктивнији суфикс *iere* (*candeliere, mageliere, dupriere* и сл.), који је означавао и носиоца и име радње. Према томе, наш је језик, према својим речима са суфиксом *ир*, почео употребљавати и талианске речи са суф. *iere*, дакле: дўпир, кавàлир и сл., те зато и имамо двојак изговор једне речи (пастир и пастиијер, дупиијер и дупир).

Неколико итеративних глагола често своје дуго кореново и замењују у говору рефлексом дугог јата ије: почијевати (м. почивати), почијевам; сакрпјевати, покријевати и покријевати (акц. овде према обл. покрјивати), кијевати (али кйјам.), одријечем се и сл. Аналогиска замена јата у овим примерима могла се лако створити према честој напоредној употреби облика *inst. sing. гòлим — гòлијем, дòбрим — дòбријем...*, а нарочито према глаголима: лйти — лијевати, прòлити — пролијевати, снйти — снијевати и сл.

Исто тако има један број речи које доста често своје дуго *e* (које је обично у наст.) замењују рефлексом дугог јата (ије): бòлијес(т), гòлијет, баудијера, рўковијет, Бòкијель (дужина према Бòкель), Параскијевих, подўмијента, опамијетити се и можда још нека слична.

Познато је да именице са кратким *ѣ* иза гласа *р*, у *gen. plur.*, иако јат добија дужину, ипак остају без обичног рефлекса ије, дакле: мрѣжā, врѣнā и сл. Сем таквих случајева се могу чути и примери: прѣвара, прѣћи (ређе пријѣћи), прѣкоран (и пријѣкоран) прѣлаз (и пријѣлаз), прѣкор, прѣлом... и све сличне именице са префиксом *прѣ* — уколико се тако употребљавају.

Кратко јат, када се већ није осећало у овом говору као дифтонг, извршило је најновије јотовање. Вук је у Дубровнику нашао неизвршено то јотовање (иако не увек), и тај је изговор увео као књижевни; зашто је то он учинио и чиме се све руководио, овде о томе нећу говорити, али је једно тачно да нарочиту благозвучност, свежину и мекоћу јужном наречју дају баш они гласови које правопис одбацује (уп. ђеђе и гдјегдје и сл.). Сетимо се само овде да благозвучност талијанског језика чине такви и слични гласови.

Везу кратког јата (Ћ) са консонантима и њихово јотовање прегледаћу у одељку о сугласницима. Али ипак мислим да овде треба нешто напоменути. Пре свега одречно нЋ — увек гласи *не*. Иако сам забележио неколика примера где је конс. *н* јотовао: њеки Загарчанин, њекизи, у њекија људи, њеака жена, ипак се слободно може рећи да то ни у колико није особина овог говора, а наведени су примери сигурно ушли са стране (из Црмнице или др.).

Са новим неорганским је забележио сам примере: *сe pò ма. сe pò че, сe pò ти ња, pò мјет и, тал. речи на ello: б'урђела (bordello), м'ишћела (mortella), к'ошћела (costello).*

Није непотребно мислим навести неколико примера где у овом говору, место уобичајне замене Ћ са *ије* (је), какада имамо и вокал *и*: гòрила од ватре; стрпила се неко вријеме; волила је доћи; раз'умисмо ли се? (и: раз'ум'иш ли?), раз'умити се; — Што но ће р'ић; Р'ићемо да је тако (Голија), т'риш те Божи опалио (тријес).

Нећу, мислим, погрешити, ако речем да су сви горњи примери образовани према *part. муш. рода* (горнио, стрпио, волио...) или, у другом случају, према императивном облику (раз'уми!), што се види најбоље по акценту. Последња два примера представљају праве икавизме и могли су се лако овде увући из суседних западних говора.

Навешћу такође неколико примера екавског изговора који су већином у овом дијалекту уопштени: цел'ивати (и ћел'ивати), о'плетати (и о'плијетати), пр'еплетати, за'плетати, ц'еста, гв'озден (и гв'ођћен), тело (обично у Никш. Жупи); в'еђе, п'озледа, преце'њивати (Петровићи, и преће'њивати).

Остали вокали врло мало дају повода да о њима овде

говорим. Навешћу само неке забележене примере где се место старог полугласника јавља вокал *o* место обичног *a*. У прим.: вѡздук/г, воспѣтати, вѡспѣтан, воспѣтање, — највероватније је да имамо утицај црквеног језика.

Стари предлог сѡ овде често гласи *so*: со тим, со њим; со шњим; со чим и сл. Вокал *o* у овом случају могао је бити добијен из веке заменице која почиње самогласником *o* (с овим, с оним, с оноликим и сл.), где се доцније овај вокал могао осетити као саставни део предлога *s*, дакле: со воликим, па доцније и со тим и сл.¹ (Ово би био обрнут случај оном: кон него > ко него...).

Напомена. — У селима насељеним новим црногорским становништвом каткада се чују и примери: ноћѣс, мазѣк, где је развијен вокал *e* место старог полугласа, што долази од црногорског ноћѣс, мазѣк.

У примерима: началник, началство, имамо сигурно замену старог назала *k* вокалом *a* добијену из црквеног језика.

Овде ћу напоменути за једну гласовну појаву у овом говору. Често се може чути да се у појединим случајевима вокал *o* изговара са затворенијом бојом, у правцу вокала *y*, тако да каткада пређе и у потпуно *y*: ѡнамо, (онамо), бѡгме (богме), доста је за ѡбојице (обојице); нема га ѡвлико (оволико) времена, ѡнђе (онде), ѡње (онде), ѡђе (овде).

Овај је појав нарочито познат код страних (нарочито тал.) речи: шкѡтула (skatola), кумѡндир и кумѡндијер, кѡлур (colore), велѡдун, пѡлитика, пѡлитичан, бѡкун (boscone), марѡгун (marangone), шпѡјун, фарцѡлет, напољѡјун, мѡрва (mora), бѡштун (bastone), бѡтига (bottega), тавѡлин (tavolino), пѡрун (pirone).

Каткада се стари предлог *ѡ* изговара са заменом полугласника вокалом *a* (ва), место обичног *y*: ва вијек, ва вѣчити вијек, ва истину, ва скрснути, — што такође није народна црта овог говора.

Напоменућу да у речи прионути, после развијеног сугласника *j*, између вокала *u* и *o*, вокал се *o* као иза непчаника мења у *e*, те имамо *пријенути*.

Асимилација вокала. Вокалска је асимилација врло интересантан појав у језику. Навешћу примере које сам забележио за такво једначење. Б о г о ми (али: тако ми Ђ о г а).

¹ Венцловић поред сличних примера употребљава и *ко тим* (к тим).

нѡго (него), ѡвомо (овамо), ѡномо (оамо), ѣтѣ (ѣто), ѣнѣ (ѣно), ѣтѣј, ѣнѣј, ѣнѣн, Вѣлемје (Велимје), нѣѣас (ноѣас).

Наведени примери чују се врло често. Објашњење за њих, као и уопште објашњење за асимилацију вокала, находи се у природи самих вокала и психолошким приликама у речима.

Сажимање и губљење вокала. По многостручности сажимања и губљења вокала, овај је диалекат врло интересантан. Најпре ћу прегледати случајеве сажимања. Вокали $a + o$ у овом се говору двојако сажимају. Места ближе околине Никшића (села никшићског поља и жупе) та два вокала сажимају обично у дуго a : дѡш \bar{a} , глѣд \bar{a} , нѣш \bar{a} , прѡш \bar{a} , ѹкр \bar{a} , ст \bar{a} ј \bar{a} , прѣд \bar{a} , м \bar{a} к \bar{a} ; ж \bar{a} (жао), кр \bar{a} , п \bar{a} (п \bar{a} о), к \bar{a} (к \bar{a} о), ѹб \bar{a} , кѡт \bar{a} , р \bar{a} н \bar{a} н \bar{a} к (раоник), с \bar{a} не, н \bar{a} дити (находити), н \bar{a} дио, он је ј \bar{a} на коњу (јахао — ј \bar{a} о), з \bar{a} ва (заова), г \bar{a} вица (гаовица).

На целом осталом терену овог говора (у Грахову, Бањанима, Рудинама, Голији и др.) сажимање горњих вокала је у o : дѡш \bar{o} , глѣд \bar{o} , ж \bar{o} , ѹкр \bar{o} , к \bar{o} (као), зѡва, гѡвица. Грѡво...

Наведена црта (и поред других) одликује говоре речених места једне од других, а природно је да мешања у том правцу мора бити, ма и минималног. Али овде треба нарочито ово напоменути: да је сажимање речена два вокала у \bar{a} црта црногорских диалекта и да је отуда продрла у најисточније херцеговачке говоре (исп. овде црногор.: дош \bar{a} , наш \bar{a} и сл., са врло широким вокалом a на крају).

$a + e$ сажима се обично у дуго e , нарочито код бројева: јѣд \bar{a} н \bar{e} с, дв \bar{a} н \bar{e} с, тр \bar{a} н \bar{e} с...

$e + o$ у ближој околини Никшића остаје обично несажетом на крају речи: вѣсео, ѹзео, к \bar{e} сео, дѣбео, пѣпео и сл. У средини речи може бити каткада и сажимања у дуго o : вѡма (веома), грѡта (грехота), прѡсутра (прекосутра), прѡ (преко, — прѡ брда). Иначе у осталим местима овог диалекта (граховско-бањског и др.) обично је сажимање ова два вокала у \bar{o} у овим случајевима: вѣс \bar{o} , ѹз \bar{o} , дѣб \bar{o} , ѡт \bar{o} , (ѡтео) и т. д.

$e + a$ је каткада сажето у a : м \bar{a} ѣ \bar{a} (маѣха), см \bar{a} ја, (см \bar{a} јеха, — см \bar{a} ја: Вук, Даница, 1827. 130), гр \bar{a} ја (гр \bar{a} јеха), гл \bar{a} и гл \bar{a} ј (у зн. глѣд \bar{a} ј чује се и гл \bar{a} , према узвику

глѣ!), глѣјмо (од глѣдај > глѣај...), на́кав (не(к)акав, на́ква).

у + о код part. praet. глагола II врсте свуда је обично сажето у \bar{o} : кѹцн \bar{o} , лѹпн \bar{o} , ошин \bar{o} , дѣгн \bar{o} и сл. У другим случајевима у никшићском говору обичнији су примери са несажетим поменутиим вокалима, док у западним местима овог диалекта имамо обично сажимање: ѹс \bar{o} , ч \bar{o} , о б \bar{o} (о́буо — од о́бути се), п \bar{o} тм \bar{o} (па према њему и п \bar{o} тмоло, п \bar{o} тмола) и др.

Засебан и доста интересантан случај у овом правцу представљају примери спајања двеју речи са сажимањем њихових додирних вокала; управо, у том бисмо случају имали сложеницу само са једним акцентом. Неколико примера: п \bar{o} крајче, ђ \bar{o} днио (ђаво однео), о \bar{o} граде (око оградe), н \bar{o} ће (не оће), н \bar{a} ко (но ако), д \bar{a} ко (да ако), м \bar{a} јде (ма ајде), пало му н \bar{a} м (на ум), Бог-м \bar{i} д \bar{u} ша (Бог ми и душа); ђ \bar{i} де он (где иде), д \bar{o} ш \bar{o} п \bar{i} ште (...па иште) и сл.

Напоредо са овом појавом иде и редукција појединих вокала на почетку речи. Најчешће се губи вокал *o* у почетку показних заменица, као и прилога за начин и количину, нарочито онда када се пред њима налази предлог *у*, дакле, вокал са сличном артикулацијом: ѹ в \bar{u} кѹћу, ѹ н \bar{u} планину, ѹ н \bar{o} село, у во \bar{l} ко брава, у но \bar{l} ко људи, ѹ њ \bar{i} г оће, ѹ ви \bar{g} и сл.

Наведени облици, са губљењем почетног вокала *o*, стоје и уз друге предлоге, али мислим да се његова редукција прво извршила у горњим случајевима, па се онда такав облик пренео и на остале предлоге: на́ н \bar{u} , са́ в \bar{o} м, иза́ н \bar{e} и сл.

На исти начин, мислим, можемо објаснити и самосталну употребу ових крњих облика: на́к \bar{o} (овако), ва́к \bar{o} (овако), н \bar{u} д \bar{a} (онуда), в \bar{u} д \bar{a} (овуда), но \bar{l} ко (онолико), во \bar{l} ко (оволико). У ва́мо, судећи по акценту, имали бисмо в+а́мо.

Консонанти.

У овом ћу одељку укратко прегледати само извесне сугласнике овог диалекта, а првенствено оне који у вези са другим гласовима дају зато повода (на пр. везу кратког јата с различним сугл. и сл.); затим нове гласове којих наш књижевни језик нема, њихове особине и изговор, и уопште све што се находи у вези са сугласницима и сугласничким групама.

Ћ и Ђ.

Познато је да је наш језик добијао ове гласове различним гласовним путевима и у различним епохама. Стари прасловенски гласови *tj, dj* (*t', d'*) дали су нам најстарије *ћ* и *ђ*. Као и у целој Херцеговини тако и у овом дијалекту имамо замену старог *dj* гласом *j* у речима: *гѡспоја* и *гѡспојница*, где се огледа посредни утицај чакавског дијалекта.

Из епохе када смо добили ново *ћ* и *ђ*, где је *j*, иако испред *m* и *đ*, учинило да се ти сугласници јотују (*доћи*, *дођем* и сл.), — забележио сам у овом говору неколика примера неизвршеног таквог јотовања, који су несумњиво унесени са стране (из Пипера и др.): треба да *дѡјдѣ*; дако *дѡјдѣ*; ако *пѡјдѣ* донијеће. Као да су обичнији и чешћи примери: *ѡјдок ја*, *ѡјдели болан* (Глибавац), *ѡјде здраво* и *весело*. — Најновије *ћ* и *ђ*, које паш књижевни језик не познаје, постало је од везе сугласника *m* и *đ* са кратким јатом и одваја тиме јужно наречје од осталих. У овом је дијалекту у таквом случају увек извршено јотовање. Забележио сам свега случајеве: *тјеме* и *тјелесни*, где јотовање није извршено, али је поуздано да ти случајеви нису народног карактера у овом дијалекту, већ су унесени књижевним путем. Примери овако јотованог *m* гласом *ћ*:

ћѣрати, *ћѣшити*, *прѡћерати*, *ућешити*, *лѣћети*, *прѡлѣћети*, *ћѣо-шћѣо*, *пѡћерати*, *пѡћера*, *жућети*, *Шћѣпан*, *осирѡћети* (*осиротѣти*).

Глас *ћ* може се добити, ако се *ц* нађе у непосредној вези са кратким *ћ*, или пак, ако је испуштен какав сугласник (обично *ѡ*) који се налазио између та два гласа, те им тако створио непосредан додир. Ако се у случајевима оваквог јотовања по негде пажљивије слуша изговор те африкате, лако се може опазити да ту немамо увек потпуно образован африкатни глас, већ само до извесне мере умекшан глас *ц* (*ц^h*), дакле, *ћ* изговорено само врхом језика. Истина, то се увек не може опазити, пошто је тај глас већином добио потпуно умекшање, али се ипак гдегде (нпр. у Брезовику) примећује та нианса изговора, а то је запажање, мислим, потребно навести, да би са бар видело, како је глас *ћ* у тим случајевима физиолошки образован. Примери за *цћ > љѣ*:

ћѣдило, *ћѣдити*, *ћѣливати*, *ћѣпаница*, *прѡћеп*, *ћѣпкало*, *ћѣпка*, *прѣћѣњен*, *ишћѣлити*,

hèсар (цѣсар), hелòкуп; са губљењем сугл. в: hètати, проhètати, Hètко, Hètна.

Неколико примера за случајеве где је дѣ > ђе:

ђèдови, ђèвојка, ђèвѡр, ђèца, ђèђе, ђè, óнђе, óђе, сѣђети-сèђети, ђèљати, óђељати, стѣђети се, виђети, ђèтелина.

Чује се известан број страних речи (обично грч.) са *ћ* и *ѡ* (или *к* и *г*), које су несумњиво у тој форми и дошле:

hерèмида (грч. керαμς), hилибар, hèпенак, hèса (и кеса), Hѣрило (и Кѣрило, — Κίριλλος), hѣрија (и кѣрија), белèђија (и белèгија), летурђија литурђија (и летургија-литургија), белèђија (и белèгија), леђен (лèген), евånђелије (евånгелије), кånђело (кånпило) и сл.

Ѓ и Ѕ.

Овом су говору добро позната два палатала *ѓ* и *ѕ*, које наш књижевни језик, као ни многи наши диалекти, не познаје. Овде ћу нешто напоменути о свима случајевима њиховог постанка. Они, као што ћемо видети, могу постајати различно, али обично јотовањем и једначењем. Можемо рећи да ови гласови, по својој гласовној страни, представљају, иако привидно, неке сложене гласове. Као њихови саставни делови, бар формално узевши, били би у једном случају *с* и *ј*, а у другом *з* и *ј*, који при јотовању дају акустички нове гласове.

Али ако обратимо пажњу и посматрамо образовање ових гласова у специалним случајевима, онда можемо јасно осетити да ту немамо сложене гласове по начину образовања, већ да су само гласови *с* и *з* палатализовањем добили друкчију модификацију изговора. Примери у случајевима једначења као: и^сћерати (и^сћерати), и^зђељати (и^зђељати) и сл. то јасно показују.

Природа, као и образовање ових гласова, врло је интересантна и сложена. Немам намеру да о том детаљније овде говорим, али ми неколико интересантних примера с те стране дају повода да на то обратим пажњу.

По месту самог образовања изгледа да се ова два звука образују на истом месту где и африкате *ћ* и *ѡ*. А ако посматрамо пак природу њихову, могли бисмо рећи да немају у оноликој мери палаталности као потпуно меко *ћ* и *ѡ*, а да је код њих јаче развијен фрикативни елеменат. Предста-

вимо ли бар привидно речене звукове не као модификацију изговора простих гласова већ као спој двеју гласовних нианса, онда можемо рећи: да прву компоненту тих звукова чини имплозивно меко \acute{s} ($\acute{\zeta}$) односно \acute{z} ($\acute{\zeta}$), а други део као да је фрикативни елеменат који се налази у \acute{h} и $\acute{\check{h}}$. На тај бисмо начин, мислим, могли објаснити и постанак облика $k\ddot{o}\acute{h}$ и $k\ddot{o}\acute{z}$ и, који су у овом говору подједнако обични. Глас \acute{h} у овом случају могао би бити добијен од \acute{z} (из $k\ddot{o}\acute{z}$ и) онда када се у овом изгубио први, имплозивни-меки део, а други је фрикативни део у том случају добио већу палаталност.¹

Исти би случај представљали и примери:

у \acute{h} а \acute{s} ати (узјахати) од * у \acute{z} а \acute{s} ати; у \acute{h} а \acute{t} и (узјати) од * у \acute{z} а \acute{t} и; отуда су и прости облици по аналогiji: $\acute{h}\ddot{a}\acute{s}\acute{a}$ ти, $\acute{h}\acute{a}$ ти, $\acute{h}\ddot{a}\acute{s}$ ао; — $\acute{h}\ddot{a}\acute{s}\acute{a}$ ње; Ђ \acute{a} шо (Јаша) и слично.

Гласови \acute{e} и \acute{z} могу бити добивени:

а) јотовањем сугласника s и z у вези са \acute{h} :

$\acute{e}\acute{m}$ е, $\acute{e}\acute{s}$ ти, $\acute{e}\acute{t}$ ити се, $\acute{e}\acute{h}$ и, $\acute{e}\acute{k}$ ира, пр $\acute{o}\acute{s}$ ек, $\acute{e}\acute{n}$, $\acute{o}\acute{s}\acute{e}\acute{n}$ чити, $\acute{e}\acute{v}\acute{e}\acute{r}$. $\acute{o}\acute{s}\acute{e}\acute{h}\acute{a}\acute{j}$, $\acute{o}\acute{s}\acute{e}\acute{t}$ ити; г \acute{y} - $\acute{e}\acute{n}$ ица, пр $\acute{o}\acute{s}$ ед; у $\acute{e}\acute{s}\acute{e}\acute{h}$ елица, $\acute{e}\acute{r}\acute{o}\acute{m}$ а (од новог рефлекса \acute{j} ата); — и \acute{z} ести, и \acute{z} еден;

б) у речима где немамо везу \acute{h} са s и z , већ само глас \acute{j} : $\acute{e}\acute{y}\acute{t}$ ра, $\acute{e}\acute{a}\acute{j}$ ан, $\acute{e}\acute{a}\acute{k}$ тати (цаклити), $\acute{e}\acute{a}\acute{j}$ ити се, пр $\acute{o}\acute{s}\acute{a}\acute{k}$, п $\acute{a}\acute{s}$ и, п $\acute{a}\acute{s}\acute{a}$ лук, $k\ddot{o}\acute{z}$ и; — каткада и јотовањем префикса и предлога s и iz почетним \acute{j} потоње речи: $\acute{e}\acute{d}$ ним чо $\acute{e}\acute{k}$ ом (s једним...), $\acute{e}\acute{d}$ наким; и \acute{z} една, и \acute{z} една \acute{c} ити.

Као што је већ речено, ови се гласови могу добити ако се иза s и z (обично у префиксу) налазе палатали \acute{h} и $\acute{\check{h}}$ (а често \acute{l} и \acute{n}), дакле, данас меки гласови. Природно је да ће се у таквим случајевима код \acute{e} и \acute{z} јаче осећати фрикативни елеменат, тако да бисмо ту имали прелазне звукове $\acute{s}/\acute{\zeta}$, односно $\acute{z}/\acute{\zeta}$:

и $\acute{e}\acute{s}$ ћерати, и $\acute{e}\acute{s}$ ћедити, и $\acute{e}\acute{s}$ ћетати, и $\acute{e}\acute{s}$ ћепати; и \acute{z} ж \acute{h} ељати, и \acute{z} ж \acute{h} евовати; и \acute{z} ж \acute{h} етелине; и \acute{z} ж \acute{h} икати; и \acute{z} ж \acute{l} евати, и \acute{z} ж \acute{l} уштити; и \acute{z} ж \acute{n} еговати и сл.

За умекшавање гласова s и z у особним именицама:

¹) Палаталност ових гласова у неким диал. бос.-херц. знатно је мања, тако да се иза њих у изговору каткада чује и глас \acute{j} : $\acute{e}\acute{j}\acute{e}\acute{m}$ е, $\acute{e}\acute{j}\acute{e}\acute{s}\acute{t}$ ив, п $\acute{a}\acute{j}\acute{a}$ - $\acute{s}\acute{t}$ и и сл.

Мй́ско (Милосав), Мй́са (Милосава), Гѳ́ско (Голуб);
 Зѳ́ла—Зѳ́лина (Ђелина)

могли бисмо слободно рећи да су ти гласови ту добијени само при тепању у употреби њихових имена у детињству (пошто су све ове именице хипокористичког значења).

На послетку да наведем примере: сѳ́док, сѳ́доѳба, сѳ́доѳчити, прѳ́сѳта, прѳ́сѳтити, — који су постали јоговањем гласом ѳ́ после губљења сугласника в.

Сугл. *ʒ* (*dʒ*).

Сем већ наведених гласова, који, поред других особина, одвајају овај диалекат од књижевног говора, могу се наћи, иако ретко, примери са изговором звука *ʒ* (*dʒ*). Могу рећи да у већини случајева, или скоро увек, сталност његова изговора не постоји, већ да се само каткада чује место гласа *ʒ*. За несвесност изговарања тог гласа сведочи нам и то, што онај који га је изговорио каткада тврди да није ни чуо таквог звука. Забележио сам примере:

бй́ѳе (неколико пута), бй́ѳин, брѳнѳин (талијан. *bronzino*), мнѳѳина, прѳвѳзити, нѳѳирати, нѳѳирѳм.

У свима је овим примерима глас *ʒ* новијег порекла, т. ј. у ст. сл. се јез. у овим примерима није налазио, већ је, као што је речено, доцније створен нарочитим положајем језика при артикулацији гласа *ʒ*.

Сугл. *x*.

Изговор задњенепчаног гласа *x* у овом диалекту уопште не постоји, већ његово место или замењују слични звуци по артикулацији или је, врло често, без икаквог изговора и замене у свима положајима речи:

ѳдмѳ, сирѳмѳ; сѳрѳма; каткада: ја бй́ѳѳа
 дѳѳѳ, ѳдо, стй́ѳ; јѳти (и јѳти), грѳта (и
 грѳѳта); Грѳѳово, ѳраовина, нѳлада, дѳдити
 (доходити), мѳнути, меѳна, усѳнути, пѳитѳти;
 ѳѳѳ, ладѳвина, лѳдаѳ, ѳљина, рѳм, ѳдѳти,
 рй́шѳѳнски и т. д.

У овом је диалекту велики број примера где место гласа *x* имамо задњенепчанике *k* односно *g*.

к: сирòмак, пàрок, дѹк (дух), кòжук, рáдик, искòпак, мòгак, шћèк, учíник, свáлик, мòлик, прòсик, утèкок и сл.

г: прãг, вр̃г, мãг, стрãг, њй̃г (одавде и њй̃гно), òн й̃г; мѳи̃јèг, òви̃јèг, òни̃јèг, ово̀л̃ки-јèг...; вѣ̀ли̃ки̃јèг, дѳ̀бри̃јèг, стãри̃јèг; — ова̀цãг, кѹ̀на̃г, шљ̃й̃вãг (али се обичније овде губи: ова̀цã и ова̀цã и сл.) рãђ̃ãг, шћãг, к̀пãг, мй̃шљãг, сй̃пãг, й̃мãг, нãђ̃ãг, сѹ̃ђ̃ãг... па од њих и у з. л. plur.: к̀пãгу (и копãгу), рãђ̃ãгу, мй̃шљãгу, вѳ̃ђ̃ãгу и сл.

Из наведених примера јасно се дã видети: 1) да је замена задњенепчаног гласа *x* са *к* и *г* обична на крају речи и 2) да каквоћа те замене зависи од квантитета или акцента последњег слога речи.

У аористу, као и у свим речима са кратким вокалом у наставку, звук је *x* увек замењен задњенепчаним јасним *к*. У облицима *gen. plur.* код заменица, придева па и именица (онда кад имамо за *gen. plur.* облик старог локатива); у 1. л. *sing.* и 3. л. *plur.* код имперфекта и у свим речима са дугим последњим вокалом, имамо увек место *x* експлозивно-слабо *г*. Што се пак и у овом дијалекту чују примери: грãг, см̃й̃јег и можда још неки, то ни у колико не би нарушавало систему осталих примера, јер не само што су они у врло малом броју већ и то да се *г* у тим речима лако могло задржати према прãг, сн̃й̃јег и сл. Овде треба имати на уму то да народ те гласове несвесно изговара, и за његово је језичко осећање главно да је на крају таквих речи један од речена два задњенепчаника (*к* или *г*, пошто *x*, као што смо рекли, у изговору не постоји); које ће врсте он бити, видели смо од чега то зависи. Али ако се нарочито веже језичко осећање за један од ова два гласа у извесном примеру, било утицајем аналогije или ма како дружије, он се уопшти, те се тако и изговара у свим случајевима.

Као што смо напред рекли, поменуте замене вреде само за крај речи, јер се обично у почетку и у средини *x* губи. Али ако се и у таком случају деси да је замењено (само са *к*), онда је оно већином књишког порекла или је некако унесено са стране:

к р а́ б а р, к р а́ м, к а́ ј е ш, М и к а́ и л е (и М и ј а и л е),
п р и́ к о д, р а́ с к о д, к т њ о, у з д а́ к н у т и.

У средини речи глас се *x* никад не губи ако је за њим експлозивно *m* (- *xm* -), већ добијајући експлозивност прелази у *k* (- *km* -); тако исто *kt* и старо *kt* и од *mt* остаје неизмењено:

д р́ к т а т и, д р́ к т и м (па и: д р́ к њ е́ м); з а к т и́ ј е -
в а т и, з а́ к т и́ ј е в а́ м...; б а́ к т а т и; д а́ к т а т и.

О примерима где место гласа *x* имамо *v* и *j* (мўва, ўво... чоја, снаја и сл.) нећу говорити, пошто су и иначе добро познати. Зна се да ту немамо никакве замене, већ су поменути сугл. постали као прелазни гласови од једног вокала ка другом, наравно, после губљења *x* (муца,.. чоји и сл.).

Има једна појава која је позната не само овде већ и у неким другим диалектима, а коју не треба мимоићи. Врло се често код речи, обично оних које су турског порекла и које су у почетку имале глас *x*, чује врло слабо артикулисано, »полугласно« *x*. Стварање тог гласа редуковане звучности и слабе артикулације долази због тога (па и онде где по пореклу тог гласа нема), »што ваздух пре образовања вокала већ почне да струји« (А. Белић, Диал. Ист. и Јужне Србије, 207), те само и то струјање производи аспиратну ниансу звука *x*. Рекли смо да се овај глас чује и код речи које га првобитно нису имале, што значи да је он овде физиолошко-фонетског порекла. Интересантно је да је Вук каткада такав глас бележио (*x* ој д о ш е, Пј. I, 163), несумњиво хотећи остати доследан народном изговору. Данас би се аспирате чуле у:

х а́ ј д е, х а́ ј д у к, х а́ к н у т и, х а́ ј б о (турски узвик, али је обичније са два акц. а́ ј б о́), х а́ р т и ј а, х а́ ј к у н а,
х о́ ј л и (оћеш ли), х а́ п с и т и; х у́ н њ е, х у́ д р и д е,
х о́ б љ е, х о́ ј д о к, х е́ г л е н и с л.

У свим овим и оваквим случајевима важну улогу игра сам начин изговора, акценат неке речи. Од речи нпр. х а́ ј д у к, у voc. sing. х а́ ј д у́ ч е, при повлачењу акцента, имамо знатно јаче струјање ваздушног таласа пре изговора вокала, па према томе и боље изговорен спирант *x*.

Сугл. Ј.

Према месту образовања и према својој унутрашњој природи глас *j* може бити двојачко артикулисан — јаче и слабије. Јачи тонски карактер добија овај глас у изговору

онда када је међу непалаталним вокалима (и, наравно, иза и испред консонаната), или пак кад му се да нарочито јачи тонски карактер. Прим.:

кѹпују, псѹју, Мујо, Војо, чѹју, блéјē, рáдијē, мйлијē, двѳје, ѳбоје, трѳје (и обое и трое) и слично.

Често се при изговору овај глас губи. Његово губљење може бити двојакo: на почетку, у средини и на крају речи. У почетку је губљење обично испред палатала *e*. Примери које ћу навести карактеристични су само за западну област овог диалекта (Грахово, Бањане, Рудине), и може се рећи да су они обична и стална особина речених места.

èксер, Èврѳј, едва (едва на едване јаде), ендèкати, èвтино; èсам, èси, èс, èсмо... (и: èсам' èси...), Èрмен, еднѳм (одатле и обеднѳм), есèнàс (али јèsèн), è-ли (је ли).

Глас *j* у средини се речи губи често. Примери су различите врсте. Врло често зависе од начина и момента изговарања саме речи:

отпагáвати (отпајгавати — испаштати), зáмити (зајмити), нàмлађи, нàстари, ѳн у тражи (ѳн ју...) ѳ-ли, нè-ли (ој ли, неј ли); нѳмѳмо (немојмо) чèкати и сл.

Могу се каткада чути и примери где се *j* од суфикса ѳје губи, после непчаника *ч* и *ж*:

нáруче (наручје), пѳдруче, ѳбиљеже (обиљежје); вѹчè (од вѹчèга зуба), кѹчá, кѹчè (види кѹчèга сина), бѳжè, бѳжá...

За многе од ових примера (нарочито за последње) може се рећи да су образовани према облицима: вѹчй, кѹчй, бѳжй и сл., а лако су се могли и други повести за њима.

Губљење гласа *j* испред или иза палатала обична је појава. Што би се пак у таквом случају чула извесна нианса несложног звука *i*, то би долазило и од природе самих вокала међу којима се глас *j* налазио, да развију неку ниансу гласа *i*. Према томе то *i*, које се мање или више опажа, пре се може сматрати као новостворени, развијен звук самим прелазом са вокала на вокал и мешањем вокалских боја, него ли каква редукција гласа *j* услед палатала. То значи да се у оваком случају само при енергичнијем изговору и јачем тонском карактеру неке речи глас *j* изговара (као што смо

већ видели), а да се при пасивнијем изговору обично губи. Навешћу неколико примера са губљењем гласа *j* и развијањем прелазног звука *i̇*:

ѝбое (и ѝбоје), двѝе (и двѝје), ѝбадвое (оба двоје), мѝега (мојега), твѝега (твојега), свѝега (својега), чѝеш (чүеиш), престае (престаје), Мѝлое (Милоје) и т. д.

У примерима: трѝбау, глѝдау, ѝграу, слүшау, и сл. (З. л. praes pl.); у part.: глѝдаући, трѝбаући и сл. никада се не чује ни најмања нианса прелазног звука *i̇*, што је и природно. Губљење гласа *j* у овим се случајевима извршило према осталим лицима презента у којима је врло рано нестало сугласника *j*.

Јача нианса прелазног гласа *i̇* чује се испред или иза палатала *и*: стѝим, брѝим, кѝи, бѝио, радиѝо, сүдиѝо, Їлија, Мѝлија; иѝоде право, па иѝг удри, иѝопет дође, одакле би била и реч јѝпѝт.

На сличан смо начин, мислим, добили глас *j* на почетку и у речима: Јѝва Јеврѝпа, јѝво, јѝмуѝа (некувано млеко).

Још се јача артикулација гласа *i̇* опажа у примерима: двāнāи̇с, трīнāи̇с, четр̄нāи̇с и т. д.

Знатно појачан изговор прелазног *i̇* долази несумњиво услед редуцирања самог палаталног вокала који је за њим (четр̄наи̇с > четр̄на̇с > четр̄нāи̇с).

У примерима: дѝјдѝ, пѝјдѝ, пѝјдѝм, зāјсто, зāјста — имамо потпуно развијено *j*.

У овом се последњем примеру могу видети неколика прелазна ступња од вокала *и* до конс. *j*, тако да се јасно примећује да је *и* прешло у *j* редуцирањем своје дужине (зāи̇ста > заи̇ста > зāјста).

Навешћу овде да се у западном делу овог дијалекта, нарочито у близини Билеће (оп. Рудине), чешће чују примери прошастог придева са јасно изговореним гласом *j*: бѝјо, вѝдијо..., што је уопштено и за друге случајеве где се то *j* није могло никако развити: сāзујо, чѝјо, пāнујо, ѝбујо, пѝгинујо, үмукнујо и сл., али никада код при-

дева на ао (јер су обично сажети). Губљење гласа *j* на крају речи може бити:

а) код показне заменице *tāj*:

tā чоек; *ý tã mâr*; *ýz tã zïd* и сл.;

б) код предлога: *krâj*, *põkrãj*, *ýkrãj*:

krâ њега, *покрá куће*, ис *крá куће*; *укрá се-ла* и сл.;

γ) у заповедном начину¹ каткада:

нѐмõ, *чѐкã*, *причѐкã*, *ýзимã*, *очеру̀пã*. *гãђã*, *ћѐрã* и сл. Губљење сугл. *j* у овим примерима ми-

слим да се пре извршило у облицима множине: *нѐмõмо*, *чѐкãмо* . . (или некако у реченици -- исп. тачку под β), па према њима и у горњим облицима, а не обратно.

Сем досада наведених примера са новоразвијеним или уметнутим гласом *j* можемо навести и прим.:

сïрjãк (снрãк), *тирjãнство*, *тïрjãнски* (тн-раньск), *тïрjанин*, *кртоjла* (кртола), *бãјун* (тал. *baule*).

Врло је велики број примера у овом дијалекту у којима се глас *j* задржао на крају као остатак старе партикуле *и*, и то обично код показ. замен. и прилога:

òвогãj, *òногãj*, *свѐгãj*; *òндãj*, *тадãj*; *òђеј*, *òњеј*, *кудãj*, *ѐвбj*, *ѐтѐј*, *ѐнѐј*, *свудãj*, *нѐкудãj*, *никудãj* и т. д.

Забележио сам две речи на *ао*: *пãкао* и *òрао*, да чешће гласе *пãкãј* и *òрãј* (орај те понио за кокошку). То не значи да се овде глас *л* (од *пакал*, *орал*) на крају речи развио гласовним путем у *j*, већ је пре добијен према пр. *рãј* и сл. или онако као што се у другим дијалектима добија *j* у *орај* (м. *орак*) према множини *ораји*; невероватно је да је ту додата партикула.

Интересантан је појав у овом дијалекту да имамо врло често место гласова *ћ* и *ђ* на крају појединих речи развијено *j*:

пõј (поћ), *дõј* (доћ), *сïнõј* (синоћ), *нõј* (ноћ), *õј* (*оћ), *нѐј* (*нећ), *вѐј* (*већ), *рѐј* (рећ), *стѐј* (стећ), *тýј* (тућ), *пòтýј* (потућ); — *кýј* (кућ), *никуј* (никућ), *нѐкуј* (некућ), *свýј* (свућ), *догõј* (рађе: догој — догоћ), *когõј* — *кòгој* (когоћ) и сл.

¹ Ипак то није особина овог говора, већ је унесено из црногор. диал. где је ова црта уопштена (нѐмõ, причѐка, очеропа̀мо то и сл. где у *Sing.* има и причѐкај и сл. али увек причѐкамо).

За овај појав могла би се дати два тумачења. Како су гласови *h* и *ħ* по начину своје артикулације врло блиски гласовима *č* и *ć*, који су, као што је познато, могли прелазити у глас *j*, то су и ова два гласа (*ħ* и *h*), губећи свој фрикативни елеменат лако могла прећи у *j*.

Иако се ова хипотеза може дати, ипак мени изгледа доста сумњива, пошто природа самог гласа *j* у таквим случајевима, које није фрикативно, не даје за то довољно основа. И зато ја мислим да смо пре овај глас у датим случајевима могли добити другим путем, а не гласовним.

Када смо од облика доити добили доћи и доћ, извесно је тада још у честој употреби био и облик дојти и дојт.¹ Решетар наводи дојти (Бихаћ), изајт (Вировитица, — Dcr Stokavische Dialekt, 137). У краћем инфинитивном (ст. супинском) облику *t* после *j* морало се изгубити из гласовних разлога, те смо добили: дој, пој и сл. Чешћа напоредна употреба ових двају облика, — с једне стране: дојти — дој... и с друге доћи—доћ, лако је могла створити и несвесно језичко осећање да се место *h* и *ħ* (пошто су по артикулацији врло блиски) може на крају речи ставити и глас *j* и код других јединосложних речи, те бисмо тако и добили примере: нђј (па и сѡнђј), вѐј, гђј (и когђј), рѐј, стѐј и сличних.

Позната је гласовна појава у овом дијалекту, да, када се деси глас *љ* у речи иза усненог *n* (б) или зубноусненог *v*, он се врло често у говору мења у *j*:

пјѡвѡти, пјѡсак, Жѡпјанин, сѡпјѡм, прѡсипјѡм, кѡпјѡм, кѡпјѡм, пјѡчка, ѡпјѡчкати, бјѡвати, побјѡвати; јѡвјѡм, стѡвјѡм, пѡправјен и сл.

Исто тако и код речи у којима је глас *љ* постао од старог суфикса *ѡј* из уснених *n* и *b* и зубноусненог *v*, често имамо неизвршено јотовање, или, боље рећи, ту имамо исто као и у горњим случајевима, прелаз гласа *љ* у *j*:

рѡбје, сѡбја, грѡбје, кѡпје, шѡпје, шупјѡна, снѡпје, шѡбје, дѡбје, дѡвјѡ, дѡвјѡч, црѡвје (ципеле), слѡвје и сл., али је ипак чешће: рѡбље, сѡбља, грѡбље, кѡпље и сл. Изгледа да

¹ Облике *дојт*, *сајт* и сл. налазимо код дубровачких писаца (Мрн., Банд., Вран., и др.), све до краја XVII в., иако је процес стапања *jt* у *ħ* почео већ у XIV веку.

обља́снити, обља́вити, обља́гнити, обља́гњена (па одатле и: збља́гња овца — сја́гња).

Сугл. Ј.

Вокално је *л* (л) увек прешло у *у*. Сугласно *л* на крају речи или слога прешло је у *о*. Забележио сам неколико примера одступања.

а) Код придева:

гњил (и гњйо), дèбел (и дèбео), òбал (и òбао), тòпал (и тòпао), бйјел (бйю), òхол (ређе), цијел (цйю).

б) Код именица, обично, туђег порекла:

вèл (и вèо), а̀нђел (и а̀нђео), а̀ранђел (и а̀ранђео); шàл, вàл, ко̀нòвàл — кàнàл и сл.

Интересантно је забележити да се каткада и код ових последњих примера *л* замењује са *о*: вàо, Црни Вàо (Грахово), ко̀нòвò, ђенèрò, адмй̀рò (Кленак).

Што се гак *л* у првим случајевима (пр. под а) налази код придева, то је могло бити наново унесено из з: висних падежа или из жен. и сред. р.; обрнут случај овоме био би уношење вокала *о* из *gen.* у *nom.*:

кàоц (кàлац), влàдаоц (владалац), прегàоц, зàсеок, вòдиоц и сл.

Ц и Ф.

Сем обичне употребе сугласника *ц* у турским речима òца, цевèрдан, бàца, цўпа, ца̀мија и т. д., каткада се може чути и у неким страним речима место сугл. *ж*:

ца̀ндàр, ца̀ндàрмерија, цѐлезница, цѐлезни, инцй̀нир — инцй̀нијер, кòцук (кожух).

Сугласник *ф* уопште и не постоји у овом дијалекту (наравно рачунајући ту само изговор сељака), већ се увек место њега изговара *в*:

вèс, вур̀уна, вўрмине, Вй̀лип, вй̀стàн, вàмеља, вàла; вй̀шек и т. д. У неким је случајевима сугл. *ф* прешао у *н*: Тр̀пун, Трй̀по, Трй̀нко, Јòсип.

Неке сугласничке промене. Често у овом дијал. поједини сугласници, због међусобног додира, мењају у речима место или начин свог образовања. Забележио сам у том правцу неке

примере, где се мења место и, донекле, начин артикулације. Таква је промена *n* и *b* у *v*:

љѣвши (лепши), кѡвча, закѡвчати, кѡвчица, клѡвко, ѡкљувчити се, шйвка, шйвкѡње, вшѣнични, вшѣница (кагда), ѡвштпнскы, чѡвкун, чѡвкунити, (ситничарити), чйвчија, лйвсѡти, ѡтовина, Ѳвтовац (варошица у Херц.), тѣвсија, дѡвкѣ, ѡвзирати се, Ѳзвовица.

Из наведених се примера види да је ова промена условљена једино сугласником који долази иза *n* и *b*.

Затим бисмо могли овде убројити и овакве сугласничке промене:

јѣнца (јемца), сѡнца (самца), пѡнтѡм (памтим), лѡнпа, лѡнпир, Унци (Хѡмци па и: код Унѡкѡ); кѡншија, сѡнсија, нѡзѡнскы; мѡнче, седѡндѣсет, ѡсандѣсет, кѡнче; зѡнка, зѡнчица, нагѡнбати (нагазити), моли"те, куми"те и сл.

У свима наведеним случајевима, као што се види, имамо замену носног *m* са *n*. Они се и због сличности своје природе лако замењују, и та је замена обична (што ћемо видети) и на крају речи. За горње случајеве можемо рећи да је *n* (које није увек карактеристично) добијено воћином асимилацијом пред зубним сугласницима.

У овим примерима бисмо имали неку врсту дисимилације, где од групе сугласника у речи један обично мења начин своје артикулације:

млѡзѡна, зѡ млѡм (за мѡм), млѡгѡ, млѡштво, гимлѡзис, гимлѡзија, седѡмлѣс, ѡсѡмлѣс, нѡјамлик, сѡмља, сѡмљати, мљѡк-мњѡк (од мнити), Исп. са овим ове случајеве асимилације: Дѡмљан-Дѡмњан, тѡмљан-тѡмњан, дѡмљѡк-дѡмњѡк, гѡвно-гумно (и гѡбно), дѡмно-дѡвно, дѡмпѡ-дѡвно, рѡмни-рѡвни, рѡмница-равница, тѡвно-тамно, тѡвница-тамница; тѡвник (сиротник), и сл.

О умекшавању сугласника *s* и *z* пред африкатама већ је говорено.

Познато је да језик не трпи у непосредном додиру два гласа различита по звучности, већ их изједначаје. У том

правцу језик каткада иде и даље, једначећи сугласнике по звучности у различним слоговима једне речи. Примери удаљене асимилације:

шўштер, шўжањ, кѡшāше, ўлажāше, нѡшāше, њйња̀ти, жвйжђāње, вѡжāше, пљѣсњив, ошўшити се, ужѣжи и сл.

Сугласничка група *ћњ* често је у речима замењена са *тњ*, где глас *т* често у изговору добија извесно умекшање, несумњиво од африкате *њ* која је за њим. Објашњење за мењање сугласника у горњој групи најпре се може наћи у начину саме артикулације њених гласова. Примери би били:

кўтњй, поткутњйца, кўтњйк, помѡтњйк, вѡтњāк, нѣсретњйк, нѡтњй, сйнотњй, ймутњй, нѣмотњй и сл.

Каткада се чује умекшан сугласник *н* када је иза *г*: гњѡј, гњѡјāв, гњйл, гњйла (глина), гњйјездо. Исто су тако доста обични и ови примери са умекшаним *л*: чљāн, чљāнак, бйљет, пљоснат, пљѡска (дрвени суд), пљāса (пласа леда — комад), пљāштаница.

Напомена. Овде ћу само напоменути (пошто то није црта овог дијалекта) да је појава црногорских говора замена сибиланата *с* и *з* пред гласовима *н* и *л* шуштавим гласовима *ш* и *ж* врло мало позната у овом говору, и то само у местима са новодосељеним становништвом. Неки пример:

шнā (снаха), шнијевāт, прешнијетйтсе (онесвестити се), ошнажит се, швāга, вожњйк, жнāм, у жлй час; шљеглѡ се; немйшлйм ја то и сл. —

Фрикативни сугласник *ш* у појединим случајевима, испред експлозивних *к* или *п*, прелази у африкату *ч*, обично у страним речима:

чкѡла, чкѡловāн, чкāкљив, чкѡпити, чкѡпац, чкāњ, чпāг, чпāг, чпāгāни (опанци), чпйјун, чпйјода-чпйјуда, Чпйро, чпйнāв, чпйна, — али ипак чешће: шкѡла, шкāкљив и т. д.

У свима овим примерима имамо глас *ч* испред *к* и *п*, дакле, пред експлозивним сугласницима. При изговору спиранта *ш* на почетку речи развила се одсечност у изговору која чини спирант *ш* африкатом. При томе треба узети у

обзир још и то, да су ту већином стране речи и у мањој употреби. да народ у таквом случају и не зна праву прирону тога гласа.

Супротан појав горњим случајевима имамо у речима где африката *ч* пред извесних сугласницима прелази у спирант *ш*:

лйшно, млйјешни (суд), лйшнос, млйјеш-
њѧк, ошнй (ошни вид), нѧошница (очна болест),
шљѧнак, шљѧн, шкѧља (ситно камење), прѧшка
и слично.

Додавање и уметање сугласника. — Метатеза. — У овом ћемо одељку навести неке случајеве са додавањем и уметањем извесних сугласника. Најобичније додавање сугласника на крају речи, као што смо то унеколико видели, представља остатке старих партикула. Али има, и поред тога, неколико интересантних примера са додавањем и уметањем појединих сугласника било путем аналогije, било према народној етимологији или ма како друкчије. Секундарне сугласнике имамо:

а) на почетку речи:

спрѧшан (потребит, тал.: *pressato*), Нѧга (место), нугѧлац (очни), Нѧдѧ (*удол — удолина), бѧбѧљѧк (обуљак — обао камен).

б) у средини речи:

— ѧнићи, ѧниће, јѧкшѧ на коњу (*x = k* из *јахати*); прокмѧлити (промолити: главу и сл.), чкљѧнак, ѧздиксати (према: *уздахнути*); — здрйѧ (зрѧљ), здрѧла, здрѧка — ждрѧка, ждрѧкнути (на-мигнути), Оздрнићи, ѧздрнићки, Прйздрен, нѧздриѧга; грѧвница (од *грлница).

Уметање сугласника, а нарочито назала *м* и *н*, чешће се чује у страним речима, у чему се огледају понајуре утицаји различних аналогija:

кѧмѧндија, кѧмѧнсија, врѧнт (приход од земље, плод), овйнцир, цйнгѧр, шпѧнцир; лудѧрински, полицијински (можда према: родбински, планински и сл.), шѧншир — шѧмшир, вѧмбруѧр, ѧктомбар.

У примерима као:

кàвур, ўвапсити (каткада и вāпс), чàвурa, иш-чàвурити и сл. имамо сугласник *в* добијен гласовним путем (преко прелазног *ц*).

Уношење консонаната из једне речи у другу аналогично — или можда пре, замену слога једне речи слогом друге — имамо у примерима:

оздòвуд, оздòнуд; òздóвлѣ, òздонлѣ (одавде, оданде), òскуд, òздуд, òстуда. Вероватно је да су се сви ови случајеви образовали према: òздòлѣ, òзгòр или сл. томе.

У речима: брезòбразно, брезобрàзлук, брèзпрекòран, па и брез — имали бисмо унесен глас *р*: или према другом слогу те речи или према старом предлогу през (данас у: прèздāн = сваки други дан).

γ) додавање сугласника на крају речи:

прìјед, пòслијед, нāјпријед, нāјпослијед. И овде је, мислим, глас *џ* добијен путем аналогично, према: пред, пòшљедак и сл. Овде би дошли и примери: лāник (лāни), òномлāник (òномлāни), где је глас *к* могао доћи као партикула или је пак дошао према облику аориста.

Облици метатезе у овом дијалекту, као и свуда, могу бити или опште укореењени у народу или индивидуални. Наравно, за нас су од већег значаја први. Овде ћу навести све случајеве које сам за метатезу забележио:

цр̀вка, цў̀кāти, цў̀кнути, цў̀кāње, вāс-свèга, вљ̀ши, цѣ̀вза; шў̀њāти (њў̀шāти), ђ̀ендāр (ђердан), колìјеква (колијевка), нѣ̀окле (однекле), умр̀етин-врум̀ентин (тал. formentone), гњ̀йла (глина); тў̀шма (тмуша); ос̀елдати, с̀елдо, сў̀јмати (сумњати-сумјати), вѣ̀гд (ветах). — За облике; вó̀ђе, нó̀ђе, мислим да имамо пре додато *в* односно *н* облику о̀ђе (у говору: è во̀ђе = ево о̀ђе и сл.), него ли метатезу. То потврђује и облик нó̀ње, који не може метатезом постати (òндје / òње / н + òње).

Отпадање и испадање сугласника. — Обична је појава у овом дијалекту губљење консонаната, нарочито експлозивних. Већ је говорено о губљењу неких сугласника (*х*, *ј*) у првим одељцима, а овде ћу навести остале случајеве које сам за-

бележио у том правцу. Најчешће је, што је и природно, губљење сугласника на крају речи.

Познато је да у диалектима, сугласничке групе: *ст*, *шт*, *зд* и *жд*, на крају речи, губе свој крајњи сугласник; тако и у овом говору:

мйл̄ос, р̄ад̄ос, дв̄ан̄ēs, тр̄йн̄ēs...; пр̄с, ј̄ēs;
пл̄аш, в̄ј̄еш, в̄љ̄еш, пр̄егр̄ш, пр̄й̄ш, п̄ў̄ш (пу-
сти), кр̄љуш; гр̄ѓз, Гв̄ѓз (место), гв̄ѓз (чеш.
hvozd — шума); д̄аж (ретко употребљено).

Исто тако и у краћем инф. облику (старом супину):

м̄ус (мусти), в̄ēs (вести), ј̄ēs (јести), гр̄ис (гристи),
пл̄ēs (плести), й̄с (исти), й̄зис (изисти) и сл.

Консонант *т* често се губи на крају у речи:

ј̄ѓп̄ē (опет), д̄ēsпе (деспет), пед̄ēsē, ш̄ēsē, се-
дамд̄ēsē...

Вероватно је да се то губљење прво извршило у: педесе пет, јоце ће доћи и сл., па су тако крњи облици ушли и у самосталну употребу.

Губљење експлозивних сугласника на крају речи често је у реченици, а нарочито ако погоња реч почиње сугласником:

с̄а(д) сам д̄ош̄ā; на ср̄ē(д) воде; на ср̄ē(д)
куће; он је пр̄у(т) сломио; ја ћу пр̄ѓсу то;
п̄е-ш̄ē бр̄ава (пет-шест...) ѓ(д) шта је то; пр̄ē(д)
кућом и сл.

Испадање је сугласника врло често. Примери су:

за *в*: с̄ēдок, с̄ед̄ѓчит̄и, ћ̄ет̄ати, Т̄ēt̄ко, с̄ēt̄ов̄а-
ти (саветовати), з̄аб̄аљ̄ати, д̄ѓбаљ̄ати, м̄ēћ̄ед,
М̄ēћ̄едовићи, ћ̄аѓљ̄и, пр̄ѓс̄ета, ср̄б̄љ̄ети,
ср̄аб̄, ч̄ѓек — ч̄ѓјек, љ̄ēши (в̄љ̄ēши — леп-
ши); с̄љ̄ѓц̄ки, д̄љ̄ѓсти, об̄ес̄ѓлити се, й̄з̄љ̄е-
сни, кр̄аљ̄ача, кр̄а̄осица; ѓ̄је, к̄а̄ки, н̄й̄ка̄ки,
о̄љ̄ко (од овл̄ико), ѓ̄дол̄ен.

за *к*: ниш̄й̄ћ̄ки, Н̄й̄шић̄, пр̄ѓ дан; н̄ѓ га; пра-
т̄й̄ч̄нӣј̄, ш̄й̄повина (ш̄й̄п̄ковина); Ас̄ѓнтије,
Ал̄ѓсандар.

за *н*: б̄ў̄т̄ѓв̄ник, Кост̄адин, м̄а̄ки, м̄а̄к̄ѓм;

за *ѓ*: гл̄ѓ̄а̄ј̄, гл̄ѓ̄а̄ј̄мо, а̄ј̄мо, ў̄ри, ў̄римо (удримо),
об̄ј̄ѓн̄ѓм, ѓ̄ње (онд̄је), ј̄ѓна (ј̄ѓдна), н̄а̄ј̄за̄њи, ост̄ў̄-
пити, оск̄ѓчит̄и, с̄а̄екене (сад);

за *л*: Ср̄ство, ср̄ски, о̄љ̄зати се (опл̄зати —
окл̄зати се), ѓ̄шт̄ин̄ски;

за *т*: срёство, богáство, рáдосан, бóлесан, жáлосан;

за *м*: цр̄нички (црмнички); (у реченици често: — к̄уми(м) вас Богом; ја-мни ће бити (па и самостано: ја-мни);

за *с*: нишићки, корјенићки, бјелопавлићки;

за *г*: йђе (игде), нйђе.

Губљење консонаната је каткада и у почетку речи:

јёверица, Јёвериште, јёдро-љёдро (ведро), лйзање, лйзати се, сòвати се (пс...), каница (тк...), лáндиште, лáндовати (од пландиште, према лáд), лёшти људи.

Сугласничке промене на крају речи. О губљењу сугласника на крају речи већ је говорено. Овде ћу само' напоменути за неке сугласничке промене на крају појединих речи. Звучни, а нарочито експлозивни сугласници, ако су на крају речи, често су замењени својим парњацима муклим или се при изговору речи чује један средњи звук — између звучног и муклог:

к̄а̄т ли дођок, гр̄оп, ја̄гња̄т; ко г̄о̄ћ каже; — док бих г̄о̄ћ жива била (В. Врчевић, Дубр. III. 113/1); н̄е̄ка^{л/т}, к̄а̄тка^{л/т}, йдем у гр̄а̄^{л/т}, г̄о̄л̄ӯ^{с/п}, ја̄стр̄е̄^{с/п}, гл̄е̄ћ-гл̄е̄^{б/н} (гл̄е̄ћ), св̄ӯ^{б/н}, св̄а̄к̄ӯ^{б/н}, л̄а̄дол̄е̄^{ж/ш}, ј̄е̄^{ж/ш}, мӯ^{ж/ш}, п̄е̄рор̄е̄^с, при-јев̄л̄е̄^с и т. д.

Забележио сам неколико примера са наизменичном употребом носних сугласника *н* и *м* на крају речи:

òном̄ем-òном̄ен, тòм̄ем-тòм̄ен, òвом̄ем-òвом̄ен, б̄е̄дем-б̄е̄ден, п̄елим-п̄елин, òкл̄ем-òкл̄ен, òдакл̄ем-òдакл̄ен, д̄овл̄ем-д̄овл̄ен, òсвем-òсвен, к̄алем-к̄ален, н̄аком-н̄акон.

За двојаку употребу ових консонаната не би мислим требало тумачење као за горње случајеве, јер овде не верујем да имамо мењање гласовним путем. У примерима: òном̄ем, тòм̄ем, òвом̄ем — могли бисмо имати наново додато заменично *м* (ономем = оном+е+м) после покретног вокала *е*, — а

сугласник је *н* могао доћи као партикула, која се врло често додаје на облике после покретног *е* (сад+е+н, тад+е+н и сл.) Међугим дисимилацијом сугласника *р* морамо објаснити сугл. *н* у облику цевѣрдан (од цевѣрдар).

За примере: пѣкѣль (пѣкѣј), вѣль (вѣј), Китаљ, (Китај) лйшаљ (лйшај), слѣвѣљ (слѣвѣј), — у којима је глас љ место *ј*, због доста ретке употребе и врло малог броја примера, не могу ништа поуздано рећи. Овај би случај био обрнут гласовном прелазу љ у *ј* о којем сам раније говорио.

Партикуле. — Врло су карактеристичне за крај речи и партикуле које се у овом говору налазе код великог броја речи — заменица и прилога — просте или сложене, те ћу их тако и прегледати.

и (ј): о додавању ове партикуле говорено је напред.
к, ка, ке:

ође*к*, ође*ка*, ође*ке*; овѣ*дак*, овѣ*дака*, овѣ*даке*; та*дак*, та*дака*, та*даке*; њн*дѣк*, њн*даке*; дѣ*наске*, дѣ*наска*; јѣ*трѣске*, сѣ*нѣске*, нѣ*скаске*;

н, на, не:

кѣ*дијен*, кѣ*дијена*, кѣ*дијене*; тѣ*н*, тѣ*на*, тѣ*не*; тѣ*дијен*, тѣ*дијена*, тѣ*дијене*; свѣ*дијен*; свѣ*дијена*, свѣ*дијене*; ође*н*, ође*на*, ође*не*, иђе*н*, иђе*на*, иђе*не*; нѣ*ђен*..; ѡ*дѣвлѣн*, ѡ*дѣвлѣна* (ѡ*здѣвлѣн*), ѡ*клѣн*, ѡ*клѣна*; сѣ*ден*; та*дѣн*, та*дѣна*, та*дѣне* и сл.;

зи:

тѣ*зи*, ѡ*вѣзи*, ѡ*нѣзи*; њѡ*јзи*, ѡ*вѡјзи*, ѡ*нѡјзи*, свѣ*кѡјзи*, њѣ*музи*;

р, ре:

ѣ*вѣр*, ѣ*тѣр*, ѡ*ндѣр*, та*дар*, свѣ*дар*, ка*дар*, овѣ*дан*, онѣ*дар*, нѣ*кадар*, такѡ*ђер*, тѣ*р*, тѣ*ре*, јѣ*ре* (ретко); ка*декаре*, сѣ*декаре* (Вилуси) итд.

Све ове партикуле могу бити сложене, додаване једна на другу, по две, по три, па чак и четири.

Неколико примера:

та*дарке*, ѡ*ндарке*, онѣ*даркене*, та*даркене*, нѣ*скаскене* (и нѣ*скаскене*), јѣ*трѣскене*, јѣ*трѣскенеке*, ође*кѣнеке*, онѣ*дијенарке*,

онудијенеке, тадаркенеке, кудијенај, тудијенај и т. д.

Данас су све ове партикуле само скамењене речце, без икакве своје нарочите функције.

Неколико сугласничких група.— Старе сугласничке групе: *скј, згј*, које у штокавског обично гласе: шт, жд каткада се у овом дијалекту (нарочито у западном делу) чују као: шћ, жћ:

йшћи, зайшћи, йшћем, бйшћем, побишћем, не звйжћи, звйжћене, звижћукање.

Сугласничка група ст гласи као шт, а остаје и неизмењена:

ѡштар — ѡстар, ѡштрити — ѡстрити, наѡштрен — наѡштрени; пѡштити — пѡстити, напѡштити — напѡстити, пѡшти — пѡсти (и пѡшћи), штрцати — стрцати; — у тал. речима: кѡштига — кѡстига, кѡштиг — кѡстиг, штмати — стмати, кѡштати — кѡстати.

Исто тако каткада и група *сп*:

шпйцо — спйцо (мршав човек), шпйца — спйца, Шпйро — Спйро.

тс + к (*ѡс + к*) обично даје цк:

свљецки — свйјецки, брѡцки, свѡцки, цклени, ѡѡцки, грѡцки, зѡцки, азијѡцки, Гацко (али гѡгачки).

ск се у неким речима изговара као цк:

грйцкати, цкврна, оцкврнити, цквѡра трѡцкати, трѡц(к)нути,

тст + cons. (дст + cons) двојачко се изговара, ако се прво т задржи, онда се изговара као цт: богѡцтво, гѡспѡцтво, нашьецтво, ѡѡцтво и сл., али ако се изгуби, онда обично имамо: богѡство, гѡспѡство, нашьество ѡѡство и сл. Ови су примери обичнији.

Морфологија.

Именице

Често се нађе именица образована од глагола који је у inf. задржао презентску основу: прѡврђање, клѡпђање, лажање, врђање, окрѡњање и сл.

На сличан су начин постале и именице: шљѣвљак (шљивак), дубљѣна (дубина), јавље — јавља (јава) — према дѣбљѣ, шљѣвљѣ (...трѣп), и сл.

Хипокористичне именице, мушког рода у пот. су обично на о: Ђуро, Иво, Пѣро, Јово и т. д. остајући кроз све падеже по мушкој промени: Ђура, Ђуру и т. д.

Све особне именице на ло уопштиле су место крајњег о у пот. вокал е, можда према пот. појединих хипокор. именица на ле (Лале — Лазар; Миле — Милутин, брале — брат и сл.). Неколико прим.: Гавриле, Даниле, Микаиле, Кириле, Радмиле и сл. Каткада се могу чути и именице: чудевеније, маштеније, силевеније, пѣтеније, мученије, — са мало појачаним, скоро аугментативним значењем, несумњиво добијене утицајем црквеног језика.

Именице на консонант н поред облика кѣмѣн, плѣмѣн, грѣмѣн, грѣмѣн, крѣмѣн имају и краћи облик кѣм, плѣм, грѣм, грѣм, крѣм. (Стари облик налази се у кѣми, које се чешће прилошки употребљава (кѣми зна; ками је јела и сл.).

Забележио сам у овом говору ове примере са двојаким парадигмом. Поред вѣрош — вѣроши..., дѣбит — дѣбити, рѣковѣт—рѣковѣти, поноћ—поноћи — могу се чути и облици вѣрош — вѣроша, дѣбит — дѣбита (од добита је то), рѣковѣт — рѣковѣта (из десетога руковета), поноћ — поноћа (поноћа је превалило). Обрнуто томе, имали бисмо случај да неке именице муш. рода поред своје промене добијају напореда каткада и промену (а тиме и род) именица IV врсте; рѣт—рѣти (испрѣд рати: од ове рѣти; Мир без рати ствар је од поруге Шћ. Мали, 2015 стих), ѣзглѣд—ѣзглѣди (по ѣзглѣди...), жлѣјеб—жлѣјеби.

У облику нѣполи, ѣполи (м. обичнијег нѣпола) познато је да имамо ст. облик дуала. Чују се и облици: на двије га поли прѣсекао; на двије равне поли... и слично.

Поред познатијег старог облика у асс. sing. ѣ гости (у госте) чују се и примери: нѣшѣ је наше љѣди; мани (остави) оваке љѣди; за вас странце љѣди.

Хипокористичне именице жен. рода имају у вос. наст. о: Мѣро, Кѣто, Стѣно...; врло се ретко чује: Ѧнѣ,

Плāне, Стāке и т. д. Заједничке именице жен. рода на ца, ако су тросложне и вишесложне, онда обично у *vos.* имају наст. *e*:

гѡспојице, богѡродице, ѡвчице, безāконице, ђѣчице, јѣверице, прāсице, безѡбразице и т. д.; а ако су двосложне онда имају обично наставак *o*:

тѡйцо, рāцо, мāцо, клѡйцо, шпѡйцо и т. д.

Особна имена на суф. ца са више слогова у *vos.* гласе као и у *pot.*:

Мѡлица, Мāрица, Дѡбрица, Сāвица, А̄ница и т. д. али ако су именице двосложне онда је наст. *o*: Мѡцо, Вѡцо и сл.

Заједничке именице у *pot.* са наст. *a* у *vos.* имају наст. *o*:

мāјко, глāво, рўко, кѡзо, слāво, бѣстијо и сл.; особне остају као у *pot.* са наст. *a*: Илија, Мāрија, Пѣтрана, Стѡјанка, Злāтана, и т. д.

Често се чују примери да имен. мушког рода у *vos.* имају наставак — *у*, иако им се основа свршава на тврд консонант:

гāду, ѡзроду, бāзду, нāроду и сл. Именице са већ очврслим консонантом у основи такође имају двојаке облике:

цāру — цāре, гѡсподāру — гѡсподаре, мāчу — мāче; особне именице мушког рода у том погледу имају увек наст. *e*:

Свѣтозарѣ, Алѣксāндре, Стѡјанѣ, Мѡланѣ и слично.

Именице са задњенепчаним консонантима *к*, *г* и *х* пред вокалом *e* у *vos.* мењају их у *ч*, *ж* и *ш*, али их, наравно, задржавају пред вокат. наставком *у* као и именице на *ц*:

мўдрацу, мјѣсѣцу, нāучењаку, ѡрагу, врāгу и слично.

У *instr.* поред наставка *ом* код именица на тврд консонант имамо често и наст. *ем*:

нѡсем (прѣд носем), пўтем (прилошки и иначе), клāсем (и клāсом), пања́тем (и пања́том), плѡтем (плѡтом), скѡтем (скѡтом).

Именице са некада меким а сада већ отврдилим консонантом у основи имају такође и у *instr.* двојаке облике:

господāрем — господāром, цāрем — цāром,

мачем — мачом, бичем — бичом, сунцем — сунцом; па према томе и: орлем — орлом, торем (заторем) — тором, и т. д.

Код именица IV врсте такође су у instr. два наст.: *ц* и *ју*, који се и у старом језику напореда употребљавају: нџи — нџу, крви — крвљу, масти — машу и сл.

Наставак ови (еви) код именица муш. рода у plur. употребљава се у оним примерима код којих то књижевни језик избегава:

џблакови, вџкови, гавранови, каменови, прстенени, мџткови, звџкови, шџреви, свџчеви — чује се и џџеви (више пејоративно).

Збирне именице са старим суфиксом *џ* је утицале су у знатној мери и на облике множине. У забележеним примерима:

грмџи, бџсџи, грџмџи, трџи, комаџи. ја-сџи, џџи, лџшџи, прџи — имамо сигурно, ако не увек, контаминацију облика збирне имен. и облика множине или бар неко угледање на колективну именицу при стварању тих облика. Важно је напоменути да већи део наведених примера има само дуже облике множине, кад немамо речене контаминације (грџменови, бџсџенови, и сл.), — те бисмо овде несумњиво имали на основу збирне именице само додат наст. плурала.

У случајевима: нема џаоле изели, џаоле смакли, урадили џаоле — имамо, мислим, остатак старог облика пот. на е.

Забележио сам за ген. plur. неколика примера необичнијег краћег облика:

пласта, џвна, јарца (и у пот. каткад јарци), вола, рџба и сл., место чешћег: пластова, џвнова, јарчева, вџлова, рџбџва.

У овом се говору неће никада чути код именица жен. рода ген. на и, већ увек:

баџака, маџака, маџака, гџсака, хџрака.

Код именица мушког рода имамо каткада у ген. два наставка *а* и *и*:

мрџв: мрџви — мрџва, црџв: црџва — црџви, џтров: џтрова — и, мџсџц: мџсџца — мје-

сѣци, пѣздрав: пѣздрава — пѣздрави, мѣнут:
мѣнута — мѣнути, сѣт: сѣта: сѣти.

У неким местима око Никшића, са новодосељеним про-
ногорским становништвом, чују се често у генитиву облици
старог локатива:

овацаг, кѣзаг, белеђијаг, па и: очѣг, ушѣг (и
очѣјуг), — са губљењем сугласн. *x*: бравѣ, кѣза,
кѣња, и т. д.

Поменути облици почињу ипак унеколико ишчезавати и у
реченим местима, уступајући пред новијим облицима херце-
говачког говора.

У западном делу овог дијалекта, а специјално у селима
Кленку и Дрпама, забележио сам неколико примера ста-
рог ген.:

Да се то море градит од опрѣчаниц не би ниђе
вѣбрик било (Дрпе). Чекала га је пет гѣдѣн дана
(Дрпе). Имађаше пет стѣтин овце и козе (Кленак).
Ђаоље тада немасмо ѣпанак (Дрпе). А бјеше ли тамо
лијевије ѣвојак? (Дрпе — по чувењу). Интере-
сантно је забележити да се поменути облици чују само (уко-
лико сам то могао увидети) код чланова појединих по-
родица речених села, а да их други не употребљавају.
Старина тих породица и географски положај речених села
давао би нам разлога да мислимо да се та црта од старине
ту задржала, а не да је неки доцнији утицај са стране.

У *datr.*, *inst.* и *loc.* од именица: кѣњ, човјек најоби-
чнији су облици: кѣња (кѣњама), ѣудма (поред: кѣњима,
ѣудима). Исто тако и од колектива на *ad* и *ed*: чѣљадма
јѣгњадма, јѣрадма, гѣвѣдма и сл.

Колективне именице на *ad* и *ed*, које обично имају у *dat.*,
instr. и *loc.* наставак *има* или *ма*, често у тим падежима имају
само наст. — *и*, дакле, мењају се у једнини, али имају увек у
ген.: јѣради, тѣлади и сл.

Навешћу овде за *instr.* и облик *сѣлам* (ст. обл. *dat.*):
свијем ћу сѣлам радити да... (Дрпе), што показују опет
црту старине.

За *loc.* се чују често и стари облици: по гѣраг, вѣ-
даг... Они се, наравно, највише употребљавају у поменути-
м местима са проногорским живљем, али се може констатовати
да се овај облик (противно наведеном облику ген. = *loc.*) про-

ширио и даље и радо се употребљава и у најближем херцеговачком говору, обично са предлогом *по*:

по сѐлā, по њива, по брда, по ливада и сл.

Са лексичке стране важно је поменути да се прилично велики број талианских речи одомаћио у овом дијалекту. Најобичније се у том погледу употребљавају имена појединих ствари: посуђа, одећа и др., онога, дакле, што је уношено већином из Италије. Овде ћу навести само оне именице које се врло често чују, или боље, које су у сталној употреби у овом говору:

такулин (taccolino и taccoino) — новчаник; шкатула (scatola) — кутија; шкудела (scudella) — шоља; тавулин (tavolino) — сто; вркадела (vercadella) — укосница; колет (colletto) — ђвратњик; шалпа (salpa) — шалче; фамиља (famiglia) — породица; фанела (faganello) — поткошуља; парпет (parapetto) — прислон; пантапет (pantapetto) — запучалица на прсима; сардела (sardella); мурва (mora) — дуд; бронзин и бронзин (bronzino — мркосив, bronzo — туч) — врста котла; калцете (calzetta) — танке чарапе; каштањ (castagno); фанцола (fragola?) пасуљ; бајул (baule) — скриња; памидора (pomodoro) — парадајс; баштун (bastone) — штап; бестија (bestia) у зн. будала, скот; цеза (gesso) — суд за каву; бешкот (biscotto); ластра (lastra) — плех. плоча; вел (velo) — жен. забрадач; ориз (grano di riso) — пиринач; карријега (carregiare), carregiata и сл.) — столица за љуљање, наслон; лама (lama) — плех. суд, плех; бокун (bosccone) — парченце; веладун-капут; јакета (giachetta) — врста блузе; ботига (bottega) — дућан; бопа (bozza); бритвџлин (britulino) — перорез; котула (cotta) — сукња; ленџун (lenzuolo) — чаршав за кревет; банак (banco); пјат (pjatto) — тањир; њикара (chicchera) — шоља за кафу; кџшин (cussino) — јастук; гџст (gusto) сласт, воља; пњата (pignatta) — врста котла; маранџун (marangone) — дрводеља; сега (sega) — тестера; портик (portico) — ходник; лапис (lapis) — оловка; кварт (quarto) — четврт; квартир (quartiere) — становање; маљ (maglio) чекић за камен; маџџин (magazzino), цекин (zecchino) — вр. новца; пџрун

(pirone) — виљушка; â б е т (abito) — хаљина; м ä к и њ а — машина, г ö т (cotto) — чаша, п ä ш т а (pasta) — в. теста, ц ä р д и н; м и ш њ е л а (mortella); — к ö ш њ е л а (costello); б ү р њ е л а (bordello); к ä с т и г — к ä ш т и г (castigo) — казна, срамота; с т и м а (stima) — част, процена; м р г л и н (margione); в ö л а т (volto) — свод; ф ö р т и ц а (fortezza) — утврђење; б и с т и ј е р н а (cisterna) — бунар; т è ј а т о р (од teatro) — у зн. коме-дијаш; п е р д о (pergolo) преграда, в è л у д (velluto) — кадифа; к ä м а р а — к ä м а р и ц а (camaretta) — соба: пр è ш а (prestezza) — брза потреба: з è р а (zero) мали део; р ö н д у л а (од rondare), ш к é м б о (sghembo); к ö м о с т р е = вериге; к а н т и њ е л а; к а р и ö л е (cargiola) — колица и др.

Такође је и велики број именица турског порекла познат овом дијалекту као: ä н т е р и ј а, г ä ј т а н, и б р и к, ч è р ј е н, ä р ш и н, в ä ј д а, а л ä в и ј а (срећа), ј ä п и ј а (грађа), ä т у л а (једна греда у кући), è с ä п (мишљење), ц ä м (окно прозорско), м у к ä е т (пажња, брига), л ү њ у м (будала), и к с ä н, ä ј в ä н, и м б р е т (чудо) и многе друге.

Акцент именица.

При опису акцента ја сам поредио акценат овог дијалекта са Даничићевим, те сам због тога и задржао Даничићев начин поделе акцената. Из самог излагања акцента овог говора можемо видети да он често одступа од принципа Даничићеве акцентуације.

А. Именице мушког рода.

І. Једносложне именице.

1. Најпре ћемо овде узети једносложне речи са $\hat{}$ у пом. sing. и то: а) типа врäг-врäга. Сем осталих овде би ишле и именице: б ä н-б ä н а, вр ä н-вр ä н а (ој два вр ä н а двије тике прне), г ä ј-г ä ј а, к и п к и п а, к л и п-к л и п а — које Даничић меће у групу под ß), дакле: б ä н-б ä н а и сл. Исто тако овде спадају: з м ä ј-з м ä ј а, м ä г-м ä г а (м ä х), пр ä г-пр ä г а (пр ä х), с м и ј е к-с м и ј е к а (с м и ј е х), док код Даничића иду у групу под γ) као имен. б ö г-б ö г а.

Све именице овога типа у *nom. plur.* са проширењем општег дела наст. ов, ев имају кратки низлазни акценат на првом слогу: дѹб-дѹбови, бѧл-бѧлови, стѧн-стѧнови, лѧс(т)-лѧстови, млѧз-млѧзеви, јѧж-јѧжеви, жѹл-жѹљеви, бѧл-бѧлови, ѹд-ѹдови, трѹг-трѹтови. Сви наведени примери код Даничића имају дуги узлазни акц. на истом слогу: дѹб-дѹбови, бѧл-бѧлови, стѧн-стѧнови и т. д.

У *gen. plur.* се може чути код имен. овог типа двојак акценат: обичнији је кратки низлазни: ѳс-ѳсѳва, сѧн-сѧнѳва, рѧп-рѧпѳва. глѧс-глѧсѳва, брѧк-брѧкѳва; ређи су прим. са [˘] на другом слогу; град-градѳва. дѧр-дѧрѳва, суд-судѳва.

И у *dat.-inst.-loc. plur.* код именица са проширењем на ов (ев) обично је [˘] на првом слогу: бѧловима, брѧговима, рѧповима и сл., а чују се и примери као: синѳовима, градѳовима.

β) Једносложне именице са [˘] у *nom. sing.* типа стрѧц-стрѧца. У ову групу спадају и именице: гњѧт-гњѧта, зрѧк-зрѧка, кљѹч-кљѹча, лѹб-лѹба (и лѹба), лѹк-лѹка, крѹг-крѹга (и крѹга), штрѧк-штрѧка, пѹж-пѹжа: мѹж-мѹжа. Све наведене примере Даничић ставља у групу под α): гњѧт-гњѧта, зрѧк-зрѧка и т. д.

У *nom. plur.* са проширењем на ов, ев (а обично су све именице овог типа таке) имамо [˘] на првом слогу. Код Вука се налази пример вѧр-вѧрови, за који Даничић мисли да је погрешно забележен; међутим у овом је диалекту увек тако:

Врѧч-врѧчеви (Св. Врѧчеви), двѳр-двѳрови, кљѹч-кљѹчеви; крѧљ-крѧљеви, нѳж-нѳжеви, пѧњ-пѧњеви, штѧп-штѧпови и сл. Код Даничића увек: двѳрови, кљѹчеви и т. д.

У осталим падежима множ. *gen., dat.-inst.-loc.* акценат је исти као и у *nom.*: врѧчѳва, врѧчевима, двѳрѳва-двѳровима и т. д.

γ) Једносложне именице са [˘] акц. у *nom. sing.* а са [˘] у осталим падежима, типа бѳг-бѳга. У ову би групу ишла именица бѳл-бѳла (код Дан. под α).

Све именице овог типа са проширењем општег дела наставком ов (ев) имају [˘] на првом слогу:

дѳм-дѳмови, брѳд-брѳдови, рѳг-рѳгови, рѳд-рѳдови, рѧј-рѧјеви, чвѳр-чвѳрови, бѳг-бѳгови, плѳд-плѳдови (и плѳдови). Код Даничића су оваквог акц. свега две речи:

крај-крајеви, рѡг-рѡгови, иначе увек са ` : бѡјеви, брѡ-
дови, плѡдови и т. д.

У gen. plur. именице овог типа имају као и код Дан. ` : брѡдѡва, дѡмѡва, бѡјѡва, крајѡва, али радије задржавају низлазни акц. пош.: рѡдѡва, збѡрѡва, бѡгѡва, плѡдѡва. па и : дѡмѡва, бѡјѡва.

У свима осталим падежима множине акц. је као и у пош.: чвѡровима, чвѡрове; бѡговима, бѡгове и сл.

Именице пак које би у gen. plur. имале ` у dat.-inst.-loc. имају обично исти тај акценат на другом слогу:

бојѡвима, крајѡвима и сл.

2. Овде ћу навести једносложне речи са кратким кореновим слогом у пош. sing., и то:

а) Именице типа ђѡд-ђѡда. Поред осталих које Дан. наводи овде би ишле и имен.: члѡн-члѡна (и члѡн-члѡна), која је код Дан. у групи 1 а), гѡј-гѡја (Дан. 1 б). Ваља поменути да многе именице које Дан. убраја у ову групу не спадају овде (в. ниже). О акц. ових примера кроз остале падеже — нема ничег нарочитог.

б) Именице типа рѡб-рѡба. Овде би ишле и именице : чѡр-чѡра, жбѡр-жбѡра, гѡм-гѡма (Дан. 1а: чѡр-чѡра и сл.); злѡћ-злѡћа, грѡм-грѡма, ѡм-ѡма (Дан. 1б: злѡћ-злѡћа и сл.); збѡр-збѡра, скѡк-скѡка (и скѡк-скѡка), ствѡр-ствѡра (Дан. 1.х збѡр-збѡра и сл.). Интересантно је да велики број имен. које Дан. убраја у групу под 2.а) у овом говору иде овамо: рѡк-рѡка, длѡн-длѡна, клѡн-клѡна, лѡв-лѡва, лѡн-лѡна, мѡш-мѡша, плѡч-плѡча, плѡг-плѡга, прѡг-прѡга, рѡт-рѡта (и рѡт-рѡта), рѡс-рѡса, скѡт-скѡта, срѡз-срѡза, рѡт-рѡта (и рѡта), чѡс-чѡса, штѡр-штѡра, клѡн-клѡна, сплѡт-сплѡта, скѡп-скѡпа.

За неке од ових примера сам је Даничић осетио кратки узлазни акценат, али само у loc. sing.

У gen. plur. са ` Даничић наводи само именице: тѡп-тѡпѡва, вѡ-вѡлѡва; међутим само тако гласе овде и имен.: дѡд-дѡдѡва и кѡш-кѡшѡва. Именице: грѡб, грѡч, крѡс(т), рѡб, мѡч, сѡм каткада се чују и са кратким узлазним акцентом: грѡбѡвѡ, грѡчѡвѡ, крѡстѡвѡ, рѡбѡвѡ, мѡчѡвѡ, сѡмѡвѡ — поред обичнијег: грѡбѡва, грѡчѡва, крѡстѡва и т. д.

II. Двосложне именице.

1. Именице са старим низлазним кратким акцентом на последњем и са дужином на кореновом слогу —

α) које задржавају оба слога пот. sing. у свима падежима, типа: нáрод — нáрода и

β) именице које у зависним падежима избацују вокал а, типа: пíљак-пíљка. У групу под α) поред примера које Дан. наводи ишле би и речи: жáмор (и жáмор) — жáмора, рáзор-рáзора, ца́гор-ца́гора (код Дан.: жáмор-жáмора, рáзор-рáзора, ца́гор-ца́гора); у групу под β) ишли би и: јáрак-јáрка, јáзак-јáска, чýнак (и чýнак) — чýнка. (Дан. јáрак-јáрка и т. д.). За прва два примера Дан., у ствари, и не зна како гласе у пот., јер их је само забележио са ´ акцен. у loc.: јáску, јáрку, али је јасно да тај акц. имају и у пот., јер га немају ни у једном падежу именице типа бѹбањ-бѹбња.

Напоменућу да већи број примера које Дан. убраја у ову групу не иде у овом говору овамо, што ћемо доцније видети. Исто је тако потребно навести неколико примера са два акцента: јéчам (и јèчам), кáлац (и кáлац), кáпак (и кáпак), кóбац (и кòбац), лáжац (и лàжац), мóљац (и мòљац), кóсац (и кòсац), бóрац (и бòрац).

У gen. plur. код Дан. имен. под α) имају ´ акц. (нáрōдā), а имен. под β) имају ^ (пíљākā и сл.), док су међутим у овом дијалекту оба типа уједначена и имају увек ^ (нáрōдā, рáзōрā и т. д.).

2. Именице са акцентом у пот. sing. на последњем и са краткоћом на кореновом слогу.

α) Именице које скраћују број слогова у зависним падежима типа бѹбрег — бѹбрега. Поред осталих овде би ишле и именице: гáјтан — гáјтана, мајдан — мајдана, сѹпрет — сѹпрета, сѹсрет — сѹсрета, ўлом — ўлома (код. Дан. гáјтан — гáјтана и т. д.). Примери: ђтров — ђтрова, бѣздан — бѣздана, пѡклон — пѡклона — обичније гласе: ђтрѡв — ђтрѡва, бѣздāн — бѣздāна, пѡклѡн — пѡклѡна.

Међу оним примерима који код Дан. мењају акценат у зависним падежима (као: жíвот — живѡта) имају неколике речи са двојаким акц.: мртвац — мртвāц, ча́дор — чāдѡр, шàтор — шāтор, Рáдош — Рāдош; последњи су примери обичнији.

β) Именице које избацују из другог слога у зависним

падежима вокал *a*, типа *кòсац — кòсца*. У ову групу иде и: *òван — òвна, òвас — òвса* (код Дан. *òван — òвна*).

У *gen, plur.* имен. овог типа чује се: *Млѣтākā, мōмākā, рōнāцā*, али је ипак обичније: *отāцā, посāлā* и сл.

3. Именице са ` акц. на кореновом слогу.

а) Именице које у свима падежима задржавају оба слога *пот.*, типа *кòтглић — кòтглића*. Овде је мислим најзгодније напоменути да извештан број именица овог типа које Даничић наводи у овом говору увек има и дужину на другом слогу: *грòхòт, Дунāv, жòбòр, йстòк, злòтвòр*. Именице које код Дан. гласе: *жāбић, мйшић, рйбић, плѣмић, брāтић, тўђин* — у овом су дијалекту са акцентом ` и дужином: *жāбић, мйшић, рйбић, плѣмић, брāтић, тўђин*. Овде ћу навести (иако их код Дан. нема) и примере: *знāње, ймање, рѣшење, пòштење*, поред обичнијег: *знāње, имāње, решѣње, поштѣње*.

б) Именице које из другог слога *пот.* избацују у осталим падежима вокал *a* и дуље ` у ^ типа *стāрац — стāрца*. Именица *пāлац — пāлца* гласи и *пāлац — пāлца*, али у значењу дворац; именица *кймак* у овом говору гласи *кймак — кймка*.

У облицима *plur.* код свих именица ове врсте, ако су са проширењем на ов (ев), увек је ` *јāрчеви — јāрчѣвā — јāрчевима*; *кйнчеви — кйнчѣвā — кйнчевима* и сл. Даничић тачно не зна какав је акценат ових имен. у *gen, plur.* и само према једином примеру »*близнòвā*«¹ из Вукова Речника закључују да ` из *пот.* прелази у *gen.* на други слог у виду `.

4. Именице са ^ акц. у *пот. sing.* као:

а) *дòбош — дòбоша* и б) *бўбањ — бўбња*. Овде бих имао само напоменути за примере под б): ако им је општи део у *plur.* проширен са ов (ев), онда у свима падежима имају `: *бўбњеви — бўбњѣвā — бўбњевима, пйскови — пйскòвā — пйсковима* и сл. Само имен. *жрѣвањ* радије задржава акц. *пот. sing.* и у пад. *plur.*: *жрѣвњеви — жрѣвњѣвā — жрѣвњевима...*

Ако су пак имен. без реченог уметка, онда у *gen, plur.* обично остаје ^ акц. Поред прим. које Даничић наводи у том правцу са `: *Рòвацā, ждрмāња*, овде се могу чути још и: *лāкат — лāкātā* и *пѣдаљ — пѣдāља*.

5. Именице са ` и са дужином другог слога.

а) Именице којима акц. и дужина остају кроза све падеже

типа б̄о̄г̄а̄љ — б̄о̄г̄а̄љ а. У ову би групу долазиле и именице: б̄о̄жур б̄о̄жур а, в̄идик — в̄идика, з̄идар — з̄идара, ш̄љив̄ар — ш̄љив̄ара, гл̄асник — гл̄асника; али каткад као и код Даничића: б̄о̄жур, в̄идик и т. д. Исто ћу тако навести са двојаким акц. и ове примере: д̄имњ̄ак — д̄имњ̄ак, б̄јел̄аш — б̄јел̄аш, л̄иш̄ај — л̄иш̄ај, о̄бруч — о̄бруч, ч̄ард̄ак — ч̄ард̄ак, а̄мбар — а̄мбар, д̄увар — д̄увар, г̄усл̄ар — г̄усл̄ар, н̄ећ̄ак — н̄ећ̄ак. Оба два су акц. типа наведених примера у честој употреби, али ипак изгледа да су обичнији први примери.

У loc. sing. поред обичнијег ´ на другом слогу (м̄јес̄ец — м̄јес̄џу и сл.) има неколико речи и са задржавањем акц. из пом.: р̄ођ̄ај — р̄ођ̄ају, п̄окр̄ет — п̄окр̄џу, в̄рш̄ај — в̄рш̄ају, з̄аг̄џ — з̄аг̄џу и можда још нека.

У plur. за имен. к̄омад Даничић каже да има облике: к̄ома̄дима, к̄ома̄де, што показује да су то само акц. облици именице к̄о м̄а̄д, како и гласи у овом дијалекту.

β) Именице којима се кроз остале падеже скраћује дужина типа ђ̄ев̄ер — ђ̄ев̄ера. Овде би ишла и већ наведена именица ч̄ад̄ор — ч̄ад̄ора.

У loc. sing. код имен. овог типа обично се задржава акц. пом.: ч̄оп̄ору, ӯг̄љ̄џу. о̄б̄џу, пр̄ст̄џу, гр̄џ̄џу (код Дан. само овај последњи пример); често се чују и без дужине (ч̄опору и сл.). Ипак се употребљава и: к̄ам̄џ — к̄ам̄џу, г̄ов̄ор — г̄ов̄ору и можда још која.

У gen. plur. именице ове групе радије задржавају ´ г̄ушт̄џа, б̄ӯс̄џа, о̄б̄џа, г̄ов̄џа и т. д., али се чује, иако ређе и као код Даничића: ђ̄ав̄о̄ла̄, пр̄ст̄џа, ђ̄ев̄џа.

III Вишесложне именице.

У овом ћу одељку само навести неке примере тросложних и четворосложних именица који се не подударују са Даничићевим акцентом.

1. Тросложне именице: а) са старим ´ на другом и са кратконом на првом слогу типа: ӯчит̄џ — ӯчит̄џа. Овде би ишле и: на̄главак — на̄главак (и на̄гла̄вак), на̄платак — на̄платак, на̄вратак — на̄вратак (код Дан. са ´: на̄главак — на̄главак и т. д.) β) Именице са ´ и дужином другог слога типа: пр̄йт̄џа — пр̄йт̄џа. Овом типу припадају и имен.: кр̄џ̄џа — кр̄џ̄џа, гр̄џ̄џа — гр̄џ̄џа, г̄ӯба̄џа — г̄ӯба̄џа, ја̄џ̄џа — ја̄џ̄џа, које код Даничића немају дужине на другом слогу.

2. Овде ћу навести неколико примера са двојаким акц. и код четворосложних именица: домòродац — доморóдац, незнабожац — незнабóжац, душòгубац — душогу́бац; код ових је примера обичнији први акц. облик. Исто тако поред доброчíнац, самовòљац, светогóрац чује се, иако ређе, и: добрòчинац, самово́љац, светòгорац.

Б. Именице женског рода (осн. на а).

І. Двосложне именице.

1. Именице са старим " на крају и са дужином на кореновом слогу типа: рúка — рúкѣ.

Акцент Даничићевих примера овог типа потпуно се у пом. слаже с акцентом овог говора, изузев у именица јéла и тóрба које гласе јèла и тòрба. У осталим падежима акценатска би одступања била: *dat. sing.* од именица: гла́ва, војска, рúка, гла́вња (али чешће гла̀вња, где је акц. из *dat. plur.*) обично има двојак акценат:

гла́ви — гла̀ви (гла́ва гла̀ви — плеће старјешини...)
војсци — вој̀сци, рúци — рú̀ци, гла́вњи — гла̀вњи (и гла̀вњи).

У *ass. sing.* све повлаче акц. које и код Дан., сем клúпа и врба, дакле: клúпу, врбу.

У *nom. plur.* као и код Даничића имају ' све оне именице које га имају и у *ass. sing.* Ипак двојак акценат имају свиња: свиње — сви́ње, слúга: слúге — слú́ге, гу́ја: гу́је — гу́је, кúла: кúле — кú́ле, муња: муње — му́ње.

У *dat.-inst.-loc. plur.* обично се чује ', али га често скраћују у ` ове именице: гра́на-гра̀нама, гла́вња-гла̀вњама (и гла̀вњама од гла̀вња), тра́ва-тра̀вама („отрово се тра̀вама“), рúка-ру̀кама, стра́на-стра̀нама.

2. Именице са старим " на крају и са кратким кореновим слогом, типа во̀да-во̀дѣ. Даничић наводи само три примера који у *dat. sing.* повлаче акценат, и то: во̀да-во̀ди, зѣмља-зѣмљи, дјѣца-дјѣци. Сем наведених овде се чују и: го̀ра-го̀ри, но̀га-но̀зи, жѐља-жѐљи, рђа-рђи, зо̀ра-зо̀ри, ва̀јда-ва̀јди, ро̀са-ро̀си, гло̀ба-гло̀би, да̀ска-да̀сци (да̀ски), ја̀гма-ја̀гми, и́гла-и́гли, мѐтла-мѐтли. Последњих пет примера радије и у *nom. sing.* имају ", сигурно добивен из зависних падежа (гло̀ба, да̀ска, ја̀гма, и́гла, мѐтла). Обично је повлачење акцента и у *gen. plur.* у примерима: кла̀дња-кла̀дња̄, ма̀ска-ма̀ска̄, па̀вта-па̀вта̄, са̀чма-

сāčā mā, нāñве (и нāñве) — нāñā vā, али као и код Даничића: игāлā, земāлā.

3. Именице са $\hat{\text{~}}$ типа мāјка-мāјке. За именице овог типа само то можемо напоменути да у gen. plur., поред ређих примера са мењањем $\hat{\text{~}}$ у ~ акц.: гривња-гривāñā, бāнкa-бāнāкa обично имамо задржан $\hat{\text{~}}$: дōјāкā, мāјāкā, кārātā, чā-вāкā и сл.

4. Именице са ~ типа књйга-књйгē. Овде би иште и имен. јēла и тōрба, које су већ помињате. Исто тако овде спадају и већ наведени акценатски примери: глōба, дāска, јāгма, йгла, мētла; такође и сўза, бўва. Акценат је кроз остале падеже исти као и код Даничића.

II. Тросложне именице.

1. Именице са старим ~ на трећем и са дужином на предпоследњем слогу типа: одйва-одйвē. Све што бисмо могли напоменути за имен. овог типа јесте, да све оне у voc. sing. (уколико се употребљавају) имају ~ . Поред два Дан. примера: дйво, тētиво, — навешћемо: кāдйво, сēr-цāдо, пōмōтњо («уклон се, пōмōтњо»).

2. Именице са старим ~ на трећем и са краткоћом на последњем слогу, типа будāла-будāлē. Именице: рудйна, аждāха (аждāја), ледйна, сотōна, родбйна, тазбйна, које Даничић наводи, у овом наречју обично гласе са ~ : рўдина и сл., те не би у ову групу ни ишле.

У асс. sing. двојак акценат (~ и ~ на другом слогу) имају све оне именице које Даничић наводи само са ~ :

висйна: вйсину-висйну, брзйна: брзину-брзйну, дужйна: дўжину-дужйну, живйна: жйвину-живйну, љепōта: љēпоту-љепōту.

3. Именице са старим ~ на другом и са дужином на претходном слогу, типа: вārница-вārницē. Именице овог типа код Даничића задржавају у свима падежима исти акценат, међутим у овом се говору у gen. plur. акц. обично мења у $\hat{\text{~}}$: вārницā-вārницā, пārницā-пārницā, кāјсијā-кāјсијā, нāлога-нāлōгā, зāдруга (и зāдруга) — зāдруга, зāлога-зāлōгā. Ипак се чује и: пārницā, вārницā и сл.

У gen. plur. код имен.: нāредба, зāгажњā, пōпјевка (обичније пōпјевка), зāпјевка (и зāпјевка) акценат обично остаје исти: нāредāбā, зāгажāњā, пōпјевāкā зāпјев-вāкā. Ова два последња примера обичније гласе: пōпије-

вāкā, зāпијевāкā. За наведене примере Дан. није сигуран какав је акценат у gen. plur.

4. Именице са ˘, типа нѠжице-нѠжицā. Овде бисмо уврстили поред других које су код Дан. и имен.: нāзеба-нāзебе, зāдруга-зāдруге (код Дан. нāзеба, зāдруга), зāпршка (код Дан. зāпршка).

5. Именице са ˘˘ типа: јāбука-јāбуке. Са овим су акц. и именице: āждаха (āждаја), сѠтона, рѠдина, рѠбина (и родбѠна), тāзбина, лѠдина, тѠпола (и топѠла) које, као што смо видели, Даничић ставља у групу под 2. Овде би дошле и именице: мāслина. кѠкошка (код Дан. мāслина, кѠкошка).

III. Вишесложне именице.

Од свих именица ове врсте које је Даничић навео само три одступају од његовог акцената, и то: загѠнетка, припѠвијетка, пāлошина, које овде обично гласе: зāгонѠтка, припѠвијетка, пāлошина.

Најзгодније је овде, мислим, навести неколико акц. дублета код имен. жен. рода IV промене:

рāвāн-рāван; зāравāн-зāрāван; на ст: врѠднѠст-врѠднѠст, блāгѠст-блāгѠст, дрāгѠст-дрāгѠст, дѠжнѠст-дѠжнѠст, мрзѠст-мрзѠст и сл. Изгледа да су последњи акц. примери обичнији у овом говору.

V. Именице средњег рода.

И у овом ћу се одељку само зауставити на оним акценатским примерима који се не слажу са Дан. акц.

1. Двосложне речи:

а) са ˘˘, типа блāто-блāта. Са овим су акценатом и колективне именице: зѠље-зѠља, йње-йња, снѠпле-снѠпља, ѱље-ѱља (код Дан. зѠље и т. д.). Исто тако овде иде и кѠпле (код Дан. кѠпле). Акцен. дублети су код именица: рѠбље-рѠбље, сāће-сāће, ѱмље-ѱмље; и поред честе употребе и једних и других примера, ипак изгледа да су први обичнији.

Могу напоменути да имен. овог типа у gen. plur. са непостојаним а обично задржавају свој акценат: клѱпко-клѱбāкā, кѠпле-кѠпāљā, мāсло-мāсāлā и сл.

б) Именице са старим ˘˘ акценатом на крају и са дужином на кореновом слогу, типа влāкно-влāкна. Имен.

овог типа добијају у gen. plur. ^: сáдно-сáдāнā, влáкно-влáкāнā, гúмно-гúмāнā, дéбло-дéбāлā, сúкно-сúкāнā и сл.; каткада се може чути: звōнāцā, јājāцā и можда још која.

γ) Овде би ишле све именице са старим " на крају и са краткоћом на кореновом слогу, типа сè ло-сè ла. И за њих само можемо рећи да у gen. plur., ако имају непостојано а премештају акц. са корена на други слог као дуги узлазни: бéдро-бедāрā, óкно-окāнā, рéбро-ребāрā, сéдло-седāлā. Овај је последњи пример и Вук навео у Речнику, у који Даничић сумња и мисли да сви примери ове врсте имају само " (бédārā, рébārā и сл.).

2. Међу именицама од три слога има их у овом дијекту неколико које одступају од Даничићевог акц. Именице: зáбрђе, зáгорје, пódгорје (код Дан.: зáбрђе, зáгорје, пódгōрје); сýсједство (Дан. сýсједство); блажéнство, краљéвство, богáтство (Дан. блáженство и т. д.). Имају акц. као и код Дан.: јестíва, сјечíва, али доста често и: јèстива, сјèчива.

За именице средњег рода са проширеном основом навешћу неколико примера са двојаким акцентом. Именица млáде чешће гласи и млáде. Код тросложних речи, обично деминутива, чују се двојаки акц. примери: ђетешце-ђетéшце, јáгњешце-јáгњéшце, јáрешце-јарéшце, тéлешце-телéшце, ђетéнце-ђетéнце, јéлэнче-јелэнче, одóјче-одóјче.

Придеви.

Најпре ћу овде напоменути да се у овом дијекту ни у колико не гледа на правилну употребу одређеног и неодређеног вида. Примера би се у том погледу нашло врло много: Ево тебе и данас жива... Да починем иза овог лијепа ручка. Од болеснога брва болесна је и чапра (кожа) и т. д.

Код неких примера са суф. сложене декл. на ни често имамо и умекшано -њи: вòдњи, Вòдњи до, сýдњи, зāпāдњи, нáродњи. Развијање овог суфикса лако је могло доћи аналогичом према: зàдњи, прèдњи, извањи (извањи ђевер-даљни) и сл.

У gen. sing. наставак одређеног вида гласи ога и ог: свèтōг-а, дòбрōг-а и слично; у dat. sing. увек се чује

слѣје поме, богато́ме и сл.; никад се не употребљава облик на -оу.

У *inst. sing.* обични су краћи и дужи облици: дѡбрим-дѡбријем, ладним-ладнијем и сл.

Наставци су за *gen. plur.*: -иг, -ијѡг, -ијѡ(х) и -ијѡ: дѡбриг, дѡбријег, дѡбријѡ, дѡбријѡ. Примери са наст. *ија* ретки су и само се чују у по неким местима ближе околине Никшића. Вокал *a* у таквим примерима могао би, мислим, бити добивен према имен. жен. р.: од дѡбријѡ и поштенијѡ жена; од онија лѣјепијѡ кућа, — за разлику од нпр.: дѡбријѡ људи и сл., па су се та два облика доцније могла и измешати, према заједничкој употреби облика на -иг, -ијѡг, -ијѡ за именице сва три рода. Да је вокал *a* могао бити добивен према имен. наставку, давали би нам за то повода да мислимо и примери из црногорских дијалеката где наст. *-ија* гласи *-ија^e*, свакако према *gen. plur.*: овѡца^e(х), кѡза^e, дѡса^eка^e и сл. Невероватније би за овај случај, мислим, било претпоставити да се ово *a* добило као партикула додата облику.

Компаратив. Навешћу овде за компарацију неколико необичнијих примера. Од придева вѡлик у употреби је вѡши (никада вѡћи); од вѡсок-висѡчи (поред вѡши), нѡзак има нѡѡчи (према комп. од висок, али и нѡжи, од дѡг-дѡља; од лѣјеп-љѡши, лѡвши, вљѡши; од зѡ(зѡ)-грѡћи и грѡри; од рѡд-рѡди и рѡћи, од врѡ-врѡји.

Чешће се чује компарација и од придева који обично немају компаративе. бѡсији, гѡлији, — наравно само тада у другом значењу: са још слабијом обућом; са још горим хаљинама или сл. томе.

Суперлатив. Речца *нај*, којом се обично гради суперлатив, често се у овом дијалекту изговара као *на¹ј*, (па и ниј-): *на¹ј*вѡши, *на¹ј*прѡви, *на¹ј*пличи (од плѣтак), *на¹ј*силни и сл. (али: *на¹ј*мѡњи и сл.), где се види несумњиво нека врста асимилације вокала ка потоњем сугласнику.

Грађење извесне врсте слабијег суперлатива може бити и речцом: по : пѡбѡљи, пѡгорји, пѡвиши, пѡрећи, пѡмлаћи и сл.

Код неких придева често се употребљавају поједини суфикси или им се додају нарочите речце ради појачавања њихова значења, на пр. наст. -ѡн, -ѡна, -ѡно: пѡ-

нāн, пунāна, пунāно (пун-а, о); ситāн, ситāна, ситāно (сит-а-о); сāmāни (сāми, — на сāmāни Илин-дан); наст.: -цāт, -цит: пунцāт, нōвцāт, цјѣлцāт, здравцат; вāсцит (од замен. вāс када је у прид. значењу це о. У таквом случају ова заменица каткада добије и прид. наст. сложене деклинације: вāси вијек, вāси свијет). Последњи примери само се налазе у употреби као други део удвојеног придева: пун-пунцат, нōв-нōвцат, вāс-вāсцит.

Акцент придева.

И акценте придева, као и именица, груписао сам према Даничићевој системи: по броју слогова у ном. sing., према месту и природи акцента. Исто сам се тако задржавао само на оним акцентским групама и примерима, који ма колико одступају од Даничићевих.

Ово вреди како за именску тако и за сложену придевску деклинацију.

1. Једносложни придеви: α) типа: дуг-дуга-дуго, β) блāг-блāга-блāго. Потребно је овде навести неколико једносложних придева са двојаким акцентом који припадају и једном и другом наведеном акцен. типу: вйт-вйта-вйто и вйт; али: вйта-вйто, знāн-знāна-знāно и знāн-знāна-знāно; сйв-сйва-сйво и сйв-сйва-сйво; плāх-плāха-плāхо и плāх-плāха-плāхо; тйх-тйха-тйхо (тйј-тйја-тйјо) и тйх-тйха-тйхо (тйј-тйја-тйјо); мѣк-мѣка-мѣко и мѣк-мѣка-мѣко; стрāн-стрāна-стрāно и стрāн-стрāна-стрāно.

Сем наведених дублета овде ћу навести још неколико примера двојаког акцента и у сложеној придевској промени: чйо: чйли-чйли, мйо: мйли-мйли, пун: пунй-пунй (пунā кућа), дуг: дугй-дугй (и дугй).

2. Двосложни придеви: α) са старим " на крају и са дужином коренова слога, типа: блāжен-блāжена-блāжено, β) са ^, типа: дйван-дйвна-дйвно. Навешћу неколико примера са двојаким акцентом који припадају и једној и другој наведеној акцен. групи. То су обично придеви са старим наст. -ьнъ: тāман-тāман, трудан-трудан, тужан-тужан, крāсан-крāсан, бйјесан-бйјесан, глāдан-глāдан, грдан-грдан, будан-будан, вриједан-вриједан, дужан-дужан, жѣдан-жѣдан, квāран-квāран, крāсан-крāсан, мрсан-мрсан, снажан-снажан, стйдан-стйдан, страшан-страшан, тāман-тāман, тйјесан-тйјесан, трийјезан-тријјезан, вйдан-вйдан. Поред акц. при-

мера: вѡлан, лѡжан, лѡман, срѣћан, — обичније се чује: вѡлан лѡжан, лѡман, срѣћан.

У сложеној промени оба типа обично имају $\hat{}$: кра̂снй, мй̂рнй, ра̂днй и сл., али се каткада чују и примери (само врло ретко) где придеви прве групе задржавају $\acute{}$ из неодређеног вида: ла̂днй, ра̂внй, м̂рснй. Придев м̂рз а н обичније гласи у одређ. виду: м̂рз нй (и м̂рз нй), па се чује и у неодређеном виду м̂рз а н (према м̂рзак).

γ) Придеви са старим $\grave{}$ на крају и са краткоћом кореновог слога, типа: гòтов-гòтова-гòтово. Има неколико придева који поред $\grave{}$ имају и $\`$, те би ишли овамо: ла̂вов-ла̂вов, ра̂ков-ра̂ков, трѣшњев-трѣшњев, чѣсов-чѣсов, цй̂нов-цй̂нов, шљй̂вов-шљй̂вов; вѣлик-вѣлик, жѣсток-жѣсток, ла̂ком-ла̂ком; ба̂крен-ба̂крен, вѡден-вѡден, гвѡзден-гвѡзден, др̂вен-др̂вен, ча̂збен-ча̂збен. Код Дан. су само први акц. облици. Облик свй̂лен, како га Дан. наводи, овде гласи само свй̂лен. Овде иду и: òрлов, òвнов (код Дан. òрлов, òвнов).

Скоро сви примери на -ат и -ит које Дан. наводи са $\grave{}$ спадају у ову групу:

вл̂снат, вунат, кљунат, кòснат, кро̂шњат, лиснат, мѣснат, пѣрнат, плòснат, рѣснат, рòснат, рунат, чвòрнат, шумнат, гла̂ват; рѣчит, сјѣнит.

Овде иде и пример сложене деklinације бѡжй, ређе и као код Дан. бѡжй.

Најзгодније ми је овде [напоменути да двојаке акценте имају и ови примери (који су у зависним падежима без непостојаног а)]:

гла̂дак-гла̂дак, кре̂пак-кре̂пак, нй̂зак-нй̂зак, сла̂дак-сла̂дак, та̂нак-та̂нак, уз̂ак-уз̂ак (код Дан. само са $\grave{}$ акц.)

О сложеној промени ових придева немам шта нарочито рећи.

δ) Придеви са $\grave{}$, типа: др̂вен-др̂вена-др̂вено. Поред осталих које Даничић даје овде су још: дй̂чан, вјѣран, грѣшан (Дан.: дй̂чан, вјѣран, грѣшан), кљй̂зав, òчев, рј̂јев, ста̂сит (и ста̂сит), тр̂нов (и тр̂нов), који иду код Даничића у групу под γ).

Наведимо овде примере:

кра̂так, плй̂так, гѡрак, мр̂ачан, јѣдар (али и као код Дан.: кра̂так, плй̂так и т. д.). Овде ћемо набројати и неколико примера сложене промене који поред $\grave{}$ имају и $\grave{}$: грѡбнй-грѡбнй, нѡћнй-нѡћнй, дѣснй-дѣснй,

γ) Придеви са старим " на другом, са кратконом на кореновом и дужином на последњем слогу типа: а̀лосѣв-а-о. Даничић мисли да сем наведеног примера више таквих нема; међутим у овом говору има много примера овог типа. Такви би били: на -ѣвъ: бодљикѣв-бодљикѣва-бодљикѣво, водњикѣв-а-о, га̀грничѣв-а-о, гла̀вничѣв-а-о, грѣзничѣв-а-о, јектичѣв-а-о, и сл. Дужина остаје на истом слогу и у сложеној деклинацији: бодљикѣви-ѣ-ѣ, водњикѣви-ѣ-ѣ, и сл.

Придеви на -ѣстъ долазе сви у ову категорију: јо̀гу-наѣст, дѐжмекаѣст, во̀дњикаѣст, ча̀рапаѣст, мо̀дрикаѣст, бјѐличѣст, бу̀далѣст, вра̀голаѣст, (и вра̀голаѣст), криву̀љаѣст, ду̀гуљаѣст и сл. Овај последњи обичније гласи: дугу̀љаѣст-а-о према облику: дугу̀љат-а-о.

Неколико придева на -ѣстъ сем дужине на последњем имају је и на другом слогу: зѐленкаѣст (и зѐленкаѣст), ру̀менкаѣст (и ру̀менкаѣст), црвѣнкаѣст (и црвѣнкаѣст. Дублети се поменутих примера чују и у црногор. диалектима; зѐленкаѣст и зѐленкаѣст, ру̀менкаѣст-ру̀менкаѣст, црвѣнкаѣст-црвѣнкаѣст). И у сложеној се промени обе дужине задржавају: зѐленкаѣсти и т. д.

Напоменимо овде да и прид. на -инъ (уколико се чују, јер их је већи број двосложних, који су постали обично од сажетог -ијин) имају обично дужину у пом. sing. мушког рода: ка̀дунин, ко̀билин, ју̀ничин, кра̀љичин, да̀ничин, и сл.

δ) Придеви са " и са дужином последњег слога, типа: чу̀дновѣт-а-о. Сем четири примера које Дан. наводи (чу̀дновѣт, го̀стовѣн, ду̀пловѣн, ђотѣн) у овом се наречју чују и прид. на ѣстъ; до̀ратаѣст-а-о, ђо̀гатаѣст, ѣ̀латаѣст, ру̀жичѣст, др̀венѣст, вра̀голаѣст. Поменута дужина остаје и у одређеном виду: до̀ратаѣсти и т. д.

Заменице.

Од личне заменице 1. и 2. лица акценатски облици у dat. гласе увек: мѐне-мѐне (мьнѣ), тѐбе-тѐбе (тебѣ):

Дај то мене, — дао сам тебе и сл.

Енклит. dat.: на м, вам често гласи: ни, ви:

Ко ни је то дао? Он ви рече. Ја ви дадок. Енклит. асс. од ових заменица каткада гласи: не, ве (нас, вас):

Лијепо не дочека. Ви не не познајете!. Он ве видио. Молим ве, господине. Наведена је црта особина црногорског

диал., па се обично и чује у поменутиим местима са новодосељеним становништвом.

Од личне заменице 3. л. он акузативни су облици: њега, њег, њ, њга. Од замен. жен. р. она врло се ретко чује енклит. облик ју: он 'у дозва, да ју не да. То опет није црта овог говора, јер је на већем простору његовом (запад. и север.), нема никада, па ни пред глаголском спомом је. Често се могу чути и овакви примери:

Ће-га је он? Шта-га га је било. Шта-га су га донели. Па и: Ће-га је она; Платићеш ми га то — и сл. примери, где у ствари, немамо заменичко удвајање, већ неку врсту партикуле, — речцу за извесно истицање нечега.

Показне заменице: тај, овај, онај гласе: т̄а̄ (никад т̄ӣ), òви (али и у изразу: у овај доба), òни У inst. sing. имамо од ових земеница краће и дуже облике: т̄им-т̄ӣјем, òвим-òвијем, òним-òнијем. Већ сам говорио о додавању партикула овој заменици, као и о удвајању сугласника *м* у dat. sing. (т̄ом̄ем и сл.).

У plur. се од ових замен. чују краћи и дужи облици: т̄ӣг-т̄ӣј̄ог; òвӣг-òвӣј̄ег, òвӣма-òвӣј̄ема и т. д.

Треба навести да се каткада у gen. plur. чују заменички облици:

т̄ӣј̄а̄, òвӣј̄а̄, òнӣј̄а̄, к̄òӣј̄а̄, ӣј̄коӣј̄а̄, св̄а̄кӣј̄а̄ и слично.

Наст. -ӣј̄а̄ добивен је на исти начин као и код наведених придевских облика.

Има неколико израза у којима се чује и облик *си*, али не у неком значењу повратне заменице већ више као нека скамењена речца, као врста партикуле, којом се каткад и истиче извесна особина нечега. На пр.:

Зл̄бга *си* овог пута. Злог̄а *си* удеса данас. Брате *си* мој. Брате *си* -га драги. Т̄е-*си* òве-*си* — морао је учинити.

Показне заменице за каквоћу гласе:

т̄а̄ки, т̄а̄кви, т̄а̄жови; ов̄а̄ки, ов̄а̄кви, ов̄а̄кови; он̄а̄ки, он̄а̄кви, он̄а̄кови, — и са губљењем првог вокала: в̄а̄ки, н̄а̄ки.

Показне заменице за количину, према показној заменици у коренима, различито и гласе:

он̄òлики, он̄èлики, он̄ӣлики (према: òн̄ò, òн̄è-òнӣ). —

Исто тако и :

- а) деминутивни облици: толицкѣ-толицки; тилицкѣ-тилицки; оволицкѣ-оволички; овилицкѣ-оволички, овелички; онолицкѣ-онолички; онилицкѣ онилички-онелички; вѣцкѣ (овѣцкѣ); нѣцкѣ (онѣцкѣ).
- б) аугментативни облици: оволичачкѣ-ā-ō, овиличачкѣ-ā-ō, овеличачкѣ-ā-ō, оноличачкѣ-ā-ō, ониличачкѣ-ā-ō, онеличачкѣ-ā-ō.

Од упитнорелативне заменице ко гласи *gen.* чѣга и чѣса (чѣса). Ваља приметити да се од неких замен. чују и облици придевског карактера. Од показн. зам.: тѣгов (тог човека), ђогов, ђногов; од осталих зам.: чѣгов, чѣсов, нѣчесов, нѣчесов и сл.

Наведимо исто тако и облике имен. карактера: нѣшевац (наш човек), нѣшинац, вѣшевац-вѣшинац; ђваквиче, ђнаквиче (оваки човече, само у *vos.*).

О акценту заменица немам шта нарочито рећи; навешћу само неколико различитих акценатских облика :

мѣне, тѣбе; нѣс, вѣс, нѣг, чѣса. ђн (увек), нѣга, нѣму, и : мѣне, тѣбе; нѣс, вѣс, нѣг, чѣса, чѣга, нѣга, нѣму.
мојѣга, твојѣга, каквога, кога и : мојѣга, твојѣга, каквога, којѣга, кога.

Први примери су обичнији у западној области овог говора, док на осталом простору (нарочито око Никшића) имамо мешања оба типа.

Глаголи.

Поред инфинитивних наставака -ти, -ћи и супинског *m* и *h*, катакада се могу чути облици инфинитивни и са удвојеним наставком :

йћит (и йћити), дѡћит, нѣћит, прѡћит; нѣрѣстит, прѣрѣстит, укрѣстит и сл.

Често имамо код неких глагола у инфинитив унесу презентску основу :

лѣжати (лагати), замѣћати, крѣћати, окрѣћати, обрћати, прѣврћати и сл.

Код глагола: плѣвѣти, умѣвѣти (се) инфинитивни об-

лици гласе и: плїјати, умїјати (се), где је глас *j* несумњиво ушао из презентских обл.: плїјем (од плїти — у зн. напунити нешто водом и сл.), ўмијем (ўмити се)

Глаголи: помòћи, изнемòћи, пòсећи, маћи, премàћи, ѝзнићи, зàмрћи, òдврћи и сл. имају инфинитив и по II врсти:

помòгнути, изнемòгнути, пòсекнути, ма̀кнути, премàкнути, ѝзникнути, зàмркнути, òдвикнути.

Глагол врћи гласи: врћи и вршити (поред врèћи и врїећи); глагол бацити-бацати гласи бачити-бачати (и је могло ући према парт. ѝзбачен или сл.).

Наведимо овде неколико интересантно начињених инфинитивних облика код итеративних глагола:

подвуківати и подвукòвати, навуківати, наручевати, поручевати, завукòвати се, свањівати, дањівати, смркавати, гонати, изгонати (м. гãњати, — ѝзгонят радом и сл.), обукòвати-обуківати, примàчињати се, помàчињати се и сл.

Презент. Код неких глагола I вр. ушла је у презент инфинитивна основа, па су тако прешли из I вр. у III, те имамо:

вїкãм, гãђãм, бїскãм, ѝскãм, ркãм, помãгãм, лїјегãм, нãлãгãм, — поред: вїчẽм, гãђẽм, бїштẽм и т. д.

Поред познатог облика вїђу чује се каткад и од сложених глагола:

унãвиђу, зãвиђу, наповиђу.

Вероватно стари облик презента имамо и у изразу: немој кумљу Бога и сл., који се чешће изговара кумљу Бога (за кумљу Бога), где је кумљу схваћено доцније као асс. *sing.* од им. кумља, са акцентом према кумство или сл.¹

Глагол мòћи гласи: мòгу, мòреш (и мòжеш); у перфект. виду: мòгнẽм, мòгаднẽм.

Како глагол чўти може означавати и имперфективну радњу, то се за граес. употребљавају и облици: чўнẽм, чўнẽш. чўнẽ — специјално за означавање перфективности. Према обл.

¹ Интересантно је приметити да је у овом говору (као и иначе) велика старих окамењених облика везана за неко више, надземаљско биће (Бог, ђаво), исп. помоз Бог, ђаоле поједи и сл.

пљѣти: пљѣвѣм и сл. образовали су се и облици: жњѣти-жњѣвѣм (и жњѣм), мљѣти- мљѣвѣм (и мљѣм).

Итеративни глаголи на -авати често имају форму презента без презентског је:

дāvām, znāvām-znāvāš, pōznāvām, pļūvām, kļūvām и т. д.

Обрнуто горњим случајевима чују се и мало необичнији облици са презентским је: дозвољајем, закључајем, вјенчајем, замотајем, издржаје и сл.

Од глагола: ваљати, вељети, знати, пōзнати, шћѣти (хтетѣ) чују се и облици перф. презента:

ваљаднѣм...., вељаднѣм...., знаднѣм, имаднѣм, пōзнаднѣм, шћѣднѣм (и без. конз. и: ваљадем и т. д.).

Неки глаголи са -хт- (-кт-) имају у основи двојакe презентске облике: дрѣктати: дрѣхтим-дрѣкћѣм, брѣктати: брѣхтим-брѣкћѣм, дāктати: дāхтим-дāкћѣм, бāктати: бāхтим-бāкћѣм.

Неколико глагола III вр. има двојакe облике у презенту:

кūпати: кūпām-кūпљѣм, узимати: узимām-узимљѣм, позивати: пōзивām-пōзивљѣм, дријемати: дријемām-дријемљѣм, пйпати: пйпām-пйпљѣм, сйпати: сйпām-сйпљѣм, изазивати: изазивām-изазивљѣм, чѣпати: чѣпām-чѣпљѣм, прōсипати: прōсипām-прōсипљѣм (прōсипљѣм), кāпати: кāпām-кāпљѣм.

Изгледа да је у овом говору обичнији други презентски облик, али се и први ипак чује.

На послетку треба напоменути да се у з. л. plur. praes. чује каткада наст. -у место -е: дōносū, рāдū, кōсū, вйду и слично.

Наведимо и то да се у овом говору чују скраћени облици, нарочито у питањима: вйш ли? (видиш ли), чўш ли? (чујеш ли), а још чешће стари оптативни облици: ђ ли, ђ-љн (*хоћ); неј ли (*нећ), мѡж (и мѡш): мѡж ли куј, мѡж ли доћ и сл., ѡт ли бити? нѣт ли моћ и сл. (где се *тi* могло добити и утицајем системе из ст. облика з. л. plur. praes.: ѡтѣ, нѣтѣ — који се и данас могу чути); ѡш, нѣш (где имамо контаминацију опт. обл. са обл. 2 л. praes. sing.).

Императив. У императиву се могу чути и стари облици: вйћ, јѣћ, йзвић, нāјећ; поред: вйћи и вйди, јѣћи

и јѣди.. Глас *ђ* имамо унесен у облике: оти́ђи, оти́ђите и слично.

Облици без крајњег *и* доста су чести:

шут(?), чѣк, при́став, оста́в, дѣг се саг се (сагни се), мак се (макни се), нѣс то, при́твор, муч! (ређе муч) и сл., — што се протеже и на остале облике императива: дѣкте се, оста́вте, мучте, по́јте, по́јмо (и по́йте, по́јмо).¹

Неки глаголи III вр. поред обичних својих императивних облика нпр. про́дај, да́ј, крепа́ј оста́ј и сл. имају и мало необичније имперфективне императивне облике: прода́ји (прода́ји како знаш!), крепа́ји (крепа́ји кад имаш, крепаји кад немаш...), да́ји (да́ји ти коме оћеш — ја нећу), не оста́ји без пара и сл. Према томе те императиве треба доводити у везу са имперф. глаголима да́вати и т. д. (исп. и да́ји у књ. јез. према да́ј).

Сем императивних облика: а́јде, а́јдемо, а́јдете и а́јте (што обично замењује облике: и́ди, и́димо, и́дите) има са сличном употребом и: де́ла, де́ламо, де́лате, е́ла, е́ламо, е́лате, дакле, извесне речце са глагол. наставком, а са значењем учини... или сл.

Често се чује и облик: збо́гомте (у зн. остајте збогом), добивен контракцијом наст. 2 л. plur. императ. и прилога збогом.

Имперфекат, аорист. Пре свега треба напоменути да је употреба облика имперфекта и аориста у овом дијалекту обична.

Забележио сам свега два случаја старијег имперфекта: би́јјагмо, не би́јјагмо. Ровински има и ручахмо, забележен у Дробњацима.

У западном делу овог дијалекта могу се чути у 3 л. plur. имперф. примери неких глагола са наст. -ију (место -ијаху): му́зију (му́зијаху), би́јју (би́јаху), ту́цију (ту́цијаху, не да́дију (не да́дијаху — не даваху), млѣди́ју да су...

Глагол * ве́јети (поред през. ве́љу...) има имперфекатске облике: ве́љаг, ве́љаше... ве́љасмо.. ве́љагу.

Од неких глагола у имперфекту се чују двојаки облици, вуча́г-вучи́јаг, бе́раг-бе́ријаг, бе́рија́ше, жи́вљаг-живи́јаг, жи́вија́ше и сл.

¹ Овде ја не видим прелаз *ђ* у *ј* (Даничић, Ист. Qбт.) већ само редукцију *д* у појдмо, појдте — као у а́јмо (ајдмо).

У имперфекту имамо каткада облика створених према презенту: вѡдѡгѹ, сѹдѡгѹ, граѡдѡше, али је обичније вѡ-
ѡг и слично.

Обрвнато горњим случајевима имамо у примерима: ѡг лѡ-
ѡг се, ѡг лѡѡше се и т. д. глас ѡ унесен из других при-
мера (виѡше и сл.).

У аористу поред обичног рѡкок чује се и старије
рѡјек; глагол моћи има облике: мѡгак и мѡгок; гл. ви-
ѡети: виѡек-виѡок; гл. дѡти: дѡдок, дѡк, дѡсмо, дѡше
(дѡше се у шапат).

Поред аористских облика: прѡнијек, дѡнијек, ѡднијек
и сл. врло се често чује и: принѡсок, донѡсок, ѡнѡсок.

Партиципи. У овом дијалекту имамо врло често овако
направљене парт. презента: плѡтијѡћи, виѡкајѡћи, скаѡка-
јѡћи, нѡсуѡћи, вѡлѡћи (у зн. мислѡћи), сѡѡѡћи и т. д.

Овај партицип често узима и придевски облик, облик
сталне особине нечега: сѡдѡѡћа, ѡдѡѡћа (ни сѡдѡѡћа ни ѡдѡѡћа
— девојка која није за остајање на дому, ни за удају —
ѡдѡѡћа направљено према сѡдѡѡћа).

Већ је речено за парт. praet. II на -ао да то -ао сажима
редовно у дуго а око Никшића, а у запад. делу овог дијалекта
у -ѡ. Наведимо овде да имамо каткад примере овог парти-
ципа направљене према през. основи:

лаѡа, мѡћа, окрѡћа, ѡбрѡћа, и сл. Од глагола
хтѡти имамо: ктѡѡ, стѡѡ, ѡѡѡ, шѡѡѡ.

Part. praet. pass. од глагола: прѡнијѡти, дѡнијѡти, ѡд-
нијѡти и сл. обично гласе: прѡнѡшен, донѡшен, ѡнѡ-
шен. Често се чују и парт.: нѡжен-а-ѡ, сѡжен-а-ѡ место
обичнијег: нѡгнѡт, сѡгнѡт.

На послетку ѡу овде навести неколико глагола мање по-
знатих књижевном језику, који су у већини случајева узети са
стране (обично из тал. јез.):

дѡѡати (degnare) = удостојити; крѡѡати (carcare) =
= ломити; стѡмати (stimare) = угостити, частити;
вѡлтати (voltare) = сводити; кастѡгати (casti-
gare) = казнити; бѡстати (bastare) = бити у моћи,
замирѡтати (meritare) = заслужити; нагаѡмати
(gambare) = нагазити; ѡвизати се (avisare) = сетити
се; ѡфѡтати (afitare) = узети под кирију; дѡрати
(durare) = трајати; пѡсати (passare) = проћи; сѡ-

мати (sommare) = сабрати, помислити; бѹрлати (borlare) = мутити; притѣнтати (tentare) = свезати кога; пѣнцати и спѣнцати (spendere) = лукавством присвојити; навѣгати (navigare) = у зн. наговорити; либѣрисати (liberare) = ослободити се; девѣнтати (divettare) = у зн. замрсити смисао нечега; дупѣрисати (doperare) = издржати; укарáрити = ставити у ред нешто; дојáндисати = истрајати; разбѹлати = распечатити; тѣјáторити се = шалити се; даврáндисати се = оповрћи се; майъати се = проћи се кога и т. д.

Акцент у глагола.

И у овом ћу одељку прегледати само оне акцен. облике овог говора који се не подударáју са акцен. облицима Даничићевим; пратићемо их по врстама Дан. класификације глагола.

I врста.

1. Глаголи са инфинитивном основом на консонант.

а) Сви они глаголи које Дан. наводи са ´ у inf. у овом диал. имају ^ акц.:

трѣсти, рáсти, вѣсти, дѹпсти, зѣпсти, црпсти, скѹпсти, лѣћи, вѹћи, врѣћи; са слож.: дорáсти, отрѣсти, ѣзмѣсти, ѣздупсти, обѹћи и т. д.

Ови глаголи у 1. и 2. л. praes. plur., поред обичних акц. облика: трѣсемо-трѣсете, рáстемо-рáстете и сл. имају каткада и: тресѣмо-тресѣте, растѣмо-растѣте и сл.

б) Каткада и глаг. са ` у инфинитиву, типа пѣћи, — имају у том облику повучен акценат:

жѣћи-жѣћи, слож.: зажећи, ужећи; пѣћи-пѣћи, слож.: ѣспећи, прѣпећи; дѹвести, нáвести (* вѣсти.).

γ) Глаголи: јѣсти-јѣдем, сјѣсти-сјѣдем, — поред акцен. облика у 1. и 2. л. imperf.: јѣћáсмо-јѣћáсте, сјѣћáсмо-сјѣћáсте, имају и: јећáсмо-јећáсте, сјећáсмо-сјећáсте.

2. Глаголи са инф. основом на вокал. а) Са кратким акцен. у инф. Напоменућу овде да глаголи типа знáти и дáти у praes. перфек. вида обично имају акцен. облике: знáдем,- знáдѣш-знáдѣ-знáдемо-знáдѣте-знáдѹ,- дáдѣм- дáдѣш-дáдемо... (Дан. знáдѣм-знáдѣмо; дáдѣм-дáдемо..).

Сви прости глаголи са »и« у инфинитивној основи имају у 2. и 3. л. једн. аориста $\hat{\text{~}}$ — шйти: шйх-шй-шй, крйти: крйх-крй-крй; свйти: свйх- свй свй; лйти: лйх-лй-лй... (Дан. наводи само: лйти, пйти и бйти).

β) Глаголи са дугим акц. у инф. Примери овог типа су код Дан. са $\acute{\text{~}}$, док се у овом говору обично чују са $\hat{\text{~}}$: клѣти, мрйјети, пѣти, ждрйјети, дрйјети (Дан. клѣти, мријѣти..). За облик дрйјети Дан. вели да такав »грјешком стоји« у његовим Облицима срп. јез.

Напоменимо да се и у множ. аор. задржава $\hat{\text{~}}$: клѣх-клѣсмо-клѣсте-клѣше, мрйјех-мрйјесмо-мрйјесте-мрйјеше и т. д.

II врста.

За глаголе ове врсте можемо напоменути да сви са ~ у слогу пред инфинитивним н у имају увек дужину тога н у: пләнүти, бӯднүти, вѣнүти, вѣснүти. врґнүти, врґднүти, виґкнүти, тапнүти, дрпнүти, звйзнүти, зӯцнүти, шйкнүти, гӯцнүти и т. д.

Сем ових, овде би ишли и; пйрнүти, пйснүти, плākнүти, рйкнүти (и рйкнуги). һүкнүти, чврґкнүти, шйкнүти, сѣгнүти (код Дан. са $\acute{\text{~}}$ пйрнуги и т. д.).

Наведимо исто тако и гл.: бәнүти, гәнүти, глӯнүти, грākнүти, грõнүти, дәрнүти, кәнүти, ләнүти, плāvнүти, тәрнүти, шāнүти (ређе као и код Дан.: тәнүти, ләнүти, дәрнуги, грõнуги). Поменута дужина остаје и у слож. глаголима: зākннүти, дõшапнүти, нāзучнүти, õплакнүти и т. д.

За наведене глаголе можемо рећи да увек у свим облицима задржавају дужину на слогу ну: аор. дәрнүх-дәрнү-дәрнү-дәрнүсмо-дәрнүсте-дәрнүше; пар т. дәрнуо (* дәрнул?)-дәрнула-дәрнуло; дәрнүт-а-о...; зākннүх- - зākннүсмо- -, зākннүла-о и т. д.

III врста.

Овде ћу приметити само за глагол вõљети да у овом наречју нема облике са повученим акцентом као код Дан. (вõлим, вõлиш.., вõљах.. вõљасмо..), већ увек: вõлим, вõлиш, вõли-волімо, воліте- вõлѣ; вõљах.. вõљасмо.. (и вољасмо, вољасте). —

IV врста.

Већина глагола ове врсте има дужину на слогу пред инфинитивним настав. -ти:

1. Глаголи типа пãмтити (и пãмтити)-пãмти м. Такви су и: бãнчити: клìнчити, тãнчити, трãмпити, мõмчити, — и слож.: зãпãмтити, ùтрãмпити и сл.

Дужина се код ових глагола осећа и у аор.: трãмпих-трãмпи, трãмпи-трãмписмо-трãмписте-трãмпише, парт.: трам-пийла-о.

2. Глаголи типа гãзити-гãзи м. Овакви су: бãбити, бãвити, бãлити, глãдити, вìсити, бùшити, вјèтри, влãжити, пùнити и сл. Тако и слож.: пòгазити, òбабити, òбалити и сл. Наведимо òвде и глаголе: дìчити, тлãчити, бãштити, пìждрити, пùпити, ùдити (код Дан. дìчити, тлãчити и т. д.). Исто тако и: јãгмити, јãгли, гãмзити (Дан. јãгмити и т. д.).

3. Глаголи са тросложном инфинитивни основом, типа брãтимити. Такви су: бãбичити, вìличити, гùндорити, жùборити, јãловити, кãмевити, кìселити, мãторити, мргодити и многи други.

4. Глаголи типа бèsједити-бèsјед м. Наведимо још неке: бèглучити, бòравити, бòгатити, гòзовити, ðетињити, кãлупити, двòумити, грãничити и др.

5. Као глагол дјевòјчити били би и: мãгарчити, др-љãнчити, пìјãнчити; слож.: нãмãгарчити, прòпијãнчити и слично.

Сви наведени глаголи и под тач. 2, 3, 4 и 5 задржавају своју дужину у аор. и парт. прет.

V врста.

Глаголи I. раздела.

1. Наведимо прво глаголе типа кòпати-кòпам. Сем оних које Дан. наводи овде би били и: кãртати, шãнтати, дрндати, сунчати, кùрвати се, прãвдати (Д. кãртати).

Глагол òграти врло често гласи òграти, слож. зãиграти, прòиграти и сл.

Глагол òмати у през. перф. вида има акценатске облике: òмãдèm-èш-è-òмãдèmò-те-у. (Д. òмãдèm...).

2. Гл. типа вјенчãвати-вјенчãвам задржавају у овом говору исти акценат и у з. л. plur. praes.: вјенчãвам-вјенчãвају; липсãвам-липсãвају, крèпãвам-крèпãвају и др. (код Д. вјенчãвају...)

Глаголи које Дан. овде ставља у овом дијалекту гласе: кашљуцати, мољакати, пијуцкати, рођакати, сељакати, ðеретати, ðарлијати, тоциљати се.

3. Гл. типа глѣдати-глѣдам. Такви су: арати, боцати, врцкати, ђељати, вјешати, вјрати и др. Овде иду и глаг.: гањаати, гјздати, гүцати, пйгати, шүњаати, сањаати (Дан. са ' акц.: гањаати, гјздати и т. д.).

Исто тако и гл.: бәркати, бәсати, сйјати, трәпати (и трәпати; код Дан. само са ` : бәркати...).

Глаголи II раздела.

1. Типа гртати-грћем. Овакав би акц. у inf. имали и: вртати, кәпати, квџцати, дјзати, мйцати, нйцати, сѣзати, пләкати, рѣзати и т. д. Сложени: џгртати, нәвртати, йздизати и сл.

2. Инфинитивну дужину имају и гл. типа гәмизати-гәмижѣм: амбисати, вәјдисати, бйтисати, бәстисати пәтисати, кјдисати, крүнисати, севдисати... са свима сложеним: увәјдисати и др.

Глаголи III раздела.

1. Наведимо овде глаголе као: кјјати, вйјати, грәјати, грйјати, сйјати, трәјати и др. Овде би ишли и: брйјати, кљүвати, плүвати — са слож. џбријати, прџкљувати, пџпљувати и др. (Ређе се чује акц. као код Дан. брйјати, кљүвати, плүвати). Глаголи овог типа у овом говору не познају дужине на през. е: кәјем-кәјеш-кәје-кәјемо-кәјете (Дан. кәјем...)

2. Глаголи са ст. " на другом слогу инф. основе ако повлаче акценат у презенту (као кџвати и сл.), немају речену дужину: кјјем-кјјеш, кјје-кјјемо... (Дан.: кјјем-кјјемо...). Али ако је у презенту исти акц. као и у инф., онда дужине има: смйјати се: смйјем се, смйјемо се и сл.

VI врста.

Само неколико акцен. примера ове врсте:

1. казйвати и сл. у презенту немају дужине: кәзујем, кәзујеш, кәзујемо... (Дан.: кәзујем, кәзујемо...)

2. зәвјетовати и сл. (Дан. зәвјетовати) у презенту: зәвјетујем-зәвјетујемо...

3. ђеверйвати и сл. — ђеверујем-ђеверујемо...

4. купџвати и сл. — купујем-күпујемо...

џ. дѣсетковати и сл. — дѣсеткујем-дѣсеткујемо...

б. господџвати и сл. — господујем-господујемо...

7. вјѐровāти и сл. — вјѐрујем-вјѐрујемо...

8. вђјводовāти и сл. — вђјводујем-вђјводујемо...

Остали акценатски облици ових глагола потпуно се слажу са облицима Даничићевим.

Из досада прегледаних глаголских акценатских типова види се јасно да инфинитивни облик у овом дијалекту има увек дужину на слогу пред наст. -ти, само ако тај слог првобитно није био наглашен; иначе имамо увек краткоћу поменутог слога (кòвати и сл.), изузев случајеве где по пореклу слог мора бити дуг (нāчети, пòчети и сл.), т. ј. где је раније имао на себи ^.

Б р о ј е в и.

Са гласовне стране је о бројевима већ нешто говорено те ћемо овде само навести разне облике појединих бројева који се у овом дијалекту јављају:

једāнес-једāнāјс, двāнес-двāнāјс, трīнес-трīнāјс, четр̄нес-четвор̄н̄ес, п̄етн̄ес-петор̄н̄ес и четвер̄н̄ес, петер̄н̄ес — према колективним бројевима: ч̄ѓтворо, п̄ѓторо, ч̄ѓтверо, п̄ѓтеро, — двāес-двāтсѓт, двāес два, двāтсѓт два; чет̄ерес-четр̄дес; п̄ѓсѓт-пед̄ѓсѓт; ш̄ѓсѓт-шес̄д̄сѓт; дв̄љ̄ѓсти (дв̄ј̄ѓсти), дв̄ј̄ѓста и двије стотине (никад дв̄ј̄ѓсти), тр̄ј̄сти-тр̄ј̄ста; четирӣсти-четирӣста.

Колективни се бројеви обично чују: ч̄ѓтворо, п̄ѓторо, ш̄ѓсторо, али доста често и: ч̄ѓтверо, п̄ѓтеро, ш̄ѓстѓро, па према њима и бројне именице: четв̄ѓрица, пет̄ѓрица, осм̄ѓрица... Ови се последњи примери већином чују у западној области овог дијалекта (Грач.-Бањ.).

Променљив је само број један, али се чују и облици: дв̄љ̄ѓма (дв̄ј̄ѓма), тр̄ј̄ма (за ж. р.).

Редви број пр̄в̄и акценатски гласи и пр̄в̄и, иначе без колебања; др̄ӯги, тр̄ѓ̄ђ̄и, сѓд̄ми, ѓсми...

Непроменљиве речи и нешто из синтаксе.

Овде ћу најпре навести неколико прилога и предлога које сам забележио а који, или по форми својој или по значењу, нешто одступају од књижевног говора:

о з ѝ м у с (зимус) — добивено несумњиво контаминацијом: о з и м и и з и м у с; ђ т п р и ј е (у зн. у старо доба); љ п у т (у зн. одмах. Требао је љ п у т заискати. Ја бих се љ п у т спремио.) Прилог м а љ о је каткада у временском значењу з а м а љ о: м а љ о га не уграби; м а љ о не паде и сл. Б е з м а љ о је у зн. с к о р о: било нас је б е з м а љ о доста; он изгуби б е з м а љ о све и сл.

Прилог в е ђ ређе гласи и в е ђ е, чује се и: в е ђ њ о, добивено контаминацијом в е ђ и н њ о (него): Платићеш то в е ђ њ о те не уватим. Узећу ти то в е ђ њ о те не видим. Доћи ће в е ђ њ о не умре и сл. Наведени и сл. примери обично се чују у западном делу овог дијалекта (Грач. Бањ.).

Каткада се, иако ретко, чује и прилог ж љ њ: ж љ њ га села.... Е, ж љ њ ви ово причам (рђаво). Прилог м љ ч к и г л а с и и м љ ч к е; з њ р л и и з њ р л е.

Наведимо овде и неколико краћих прилошких облика: р а љ з (разма); с а љ л (салти-, е), п р е м (премо-премда), л љ ш (лише-лишмо).

Неколико прилога странаго порекла:

ѡ р в а и л е (исто), а с л и (баш), с а љ т и с а љ т е (само), б ѡ л (доста), ђ љ с т о (тачно), с к а п у л и ц е (потпуно), б а ј а ђ г и, б е љ и, а ј б ѡ, б а д а в а б а д а в а т, з а б а д а в а т, д и м љ з о к е (безобзира), д а љ т е; а к а с т е а к а с т љ е а к а с т, к а п а ц (бити устању), т а љ и ч н о (срећно) и т. д.

Напоменућу овде нешто о појединим прилозима и предлозима са синтаксичке стране.

Прилог ђ е (где) у исказној реченици може каткада заменили и свезу да: Види се ђ е си из села. Знам ђ е имаш лијепу невљесту и сл.

Предлог б е з (без) често је прилошког карактера: Сви без ја. Нема тога нико б е з о н и сл. Овде ћу навести да је употреба предл. б е з у примерима б е з д а з н а, б е з д а и ј е д н у к а ж е, б е з д а ј е о т о м и м и с л и о и сл. — могла доћи талианским утицајем.

У примеру: С п а в а с а м д о н е м а д в а с а т а, а о д и м а д в а с а т а с а м љ с т а — предлози д о и о д прилошког су карактера (у зн. отприлике) или се може претпоставити каква именичка елизија (време или сл.).

Сличан би случај био у реченицама: преко дан спава, а

преко ноћ иде — где преко показује прил. значење: док (за време док) и сл. Наведимо овде да прилошко прѐ које означава увећавање, појачавање значења прѐстог придева каткада гласи и преко: преко лијеп, преко фин... — где се осећа као елизија: мере, начина и сл.

Пред прилоге за место: дѐвлѐ (довде), дѐнлѐ (донде) имамо каткада предлог до наново употребљен: до довле му је брада; таман дођох до донле.

Редупликацију предлога имали бисмо у примерима:
дође ка к нама, ка к њима; био је са шњим...

Предлог од каткада је у значењу о: зна од овоме он све, исто ка што и од овим прошлим причасмо...

Неколико примера где предлог с (са) има каузално значење: Нѐмѐ чекат с једнога динара. Учинила бих, али ми је жао с маме. Народ ш њ њ страда и сл.

Употреба социативног с (са) доста је обична и уз inst. за оруђе: Гледѐ сам с очима. Оре са плужицом и т. д.

Треба напоменути да се предлог с у врло често чује, не само као префикс (сусрести и сл.) већ и иначе. Може се рећи да је увек уз бројеве и прилоге за меру и количину и да се у тим случајевима ређе чује предлог с (са). Неки пр.: су два каиша; су пет људи; су десет...; су хиљаду...; су колико...; су толико...; су волико...; су 'нолико... Ређе се употребљава уз прилоге за начин: су тако мало њиг; су 'вако одраслим момцима и сл. Каткада и уз неке придевне замен.: су чим ћу...; су тим...; су што...

Уз именице, личне замен. и придеве за социатив је увек предлог с (са): с Марком; ш њим...; с лијепим.. и сл.

Раставна свеза али често је и у значењу или: Ође ћемо ја али ти. Имаш ли ћесе али какве крпе? У истом се значењу употребљава и: јали, оли, толи: Ја-ли ја био јали ти... Док нестане тебе оли имања. Оли начини кућу оли не почињи ништа. Тол богати толи се-рома... Наведене свезе чешће су у говору и без свога другог дела: А доша а не доша. Ја сељак скино капу ја не скино, господа га једнако гледа. То радио то не радио... и сл.

Свезе: д а, ј е р... у исказним, намерним и узрочним реченицама врло се често замењују исказним, намерним или узро-

чним *e*: кажу *e* је био јунак; мислио сам *e* ће доћи; рѣко(x) зато *e* си прије пита̄, и сл.

Напоменимо овде да се чује *e* каткада у овом говору и у реченицама за чуђење, у афекту: Зар тако ђ богом те кумим! Ђ забога шта радиш!

Наведимо неки пример и за познату у овим диалектима употребу асс. уз предлоге: на, о, у, под, пред, над — без обзира на то, да ли за место или правац кретања: Био сам у Дугу. Био сам у град. Спава под кућу и сл.

Уз прелазне глаголе за негацију обичније стоји асс. објекта: немам књигу, немамо ни једну овцу и сл.; али се чује и употреба ген.: немам бритве.. и сл.

Може бити каткада и изостављања одречне речце не после употребљене једне негације у реченици: шта радиш? ништа радим; шта мислиш? ништа мислим... — где је ово ништа схваћено више као објекат.

Напоменимо да је обична употреба предл. за уз асс. да покаже правац глаголске радње, што је особина талианског језика (*parto per*..). Неки примери: идем за Никшић; мислим (путовати) за Америку и сл. Предлог се за може чути и у оваким примерима: путујем за у Дубровник; намјеран сам за у Требиње поћи, иако је био довољан један предлог да обележи правац радње.

Уз глагол *тицати* се лична замен. за 1. 2. и 3. л. — ако је енклитична — стоји увек у *dat.*: то ми се ништа не тиче; што ти се то тиче; то му се тиче и сл.; али ако је у употреби пун, акценатски облик, онда може стајати и у *gen.* и *dat.*: шта се то њега тиче и: шта се то њему тиче; то се нас не тиче и: то се нама не тиче.

Доста се често уз бројеве могу чути овакви облици показних заменица: донеси ми òнѐ пет мотика; доведи ми тѐ седам коња; пошто ти òвѐ два товара дрва; шта ћемо с òнѐ три јагњета; поправи òвѐ два сијена; поћерај тѐ два овна; убери овàквѐ четири прута и сл. Из наведених се примера може видети да се облик жен. р. показних заменица, уз бројеве 2—4 (òвѐ двије жене и сл.), уопштио за све горње и сл. случајеве. Уопштавање тог замен. облика уз бројеве можемо објаснити на овај начин: заменачки облици за ж. р. уз бројеве 2—4 прешли су и на бројеве од пет (òне пет жена и сл.), што се потом лако могло уопштити

за именице муш. и сред. р. (према једнакости бројне конструкције: оних пет жена, оних пет људи, оних пет села и сл.)¹, те зато имамо и: ове пет људи, оне пет села и сл. Према употреби таквих облика за све родове уз бројеве од пет и за женски род од 2—4 добили бисмо и примере: оне два човјека, оне два ђетета и сл. Исте бисмо случајеве имали и са придевима: имаг добре пет брова. Донеси ми цигле шес зрна. имам у друге два разреда.. и сл.

Заменица како употребљава се каткад у релативним и упитним реченицама и у облику ка: они су урадили кâ смо рекли (како.., као што..); орали су тамо кâ ли су чињети (шта..); има иг доста, кâ да не! кâ толики свијет дође? (како...).

Напоменимо да ово релативно-упитно кâ може бити и у значењу прилога за време (пошто и сл.): шта ћеш радити кâ мислиш доћи, сигурај се кâ ћеш ићи и сл. —

Од гл. хтетити з. л. *sing.* и *plur.* у одрицању (а нарочито ако је одрицање истакнуто), стоји обично у пуном облику несажетом: оће ли? не оће; али кад он то не оће и сл. Чују се и сажети облици (нêће, нêће-нêће). Место з. л. *praes. sing.* од немати-нêмâ чешће се чује и облик нйје: није га ту; није за то прилике; није ту никога; воде није, жита није, дрва није: ништа није и т. д.

Забележи сам један пример где аориски облик место обичнијег имперфекта стоји у потенциалном значењу: Да ми ти даде, ја га мђгах извадити. —

Чује се каткада и употреба имперфекта у значењу будућег времена место обичнијег аориста или перфекта: донијећеш ми сито трѐбаше ми за сјутра; дођите, трѐбâсте ми; ваљаше ми за довече.

Облици потенциала у 1. и 2. л. *plur.* често овако гласе: ми би радили, ви би радили и сл., несумњиво утицајем облика 2. и 3. л. *sing.* У 3. л. *plur.* поред обл. они би... имамо каткад узет и аориски облик бйше: они бише то могли превести и сл. — За потенциал сам чуо и ове облике: не бигу се они никако сва-

¹ Чешће се чују уопштени и обл. ср. р.: оно пет људи, оно пет жена, оно пет села и сл. према оно неколико људи и сл.

дили. Бйгу ли они дошли. Не бигу. Наведени су облици ипак врло ретки у овом говору.

Забележио сам неколико примера где се задржао стари оптаивни облик императива: нòси те ђаво, пòједи ђаво, нема, вук ти га издери (клетва за овцу...), ђаволи ти помòзи, пòђи један од вас до главице, привúци неки то корито.

Кад има да се назначи веће трајање гл. радње и када хоће да се то нарочито истакне, онда се употреби истор. императив и тај се облик неколико пута понавља. Наведимо овде интересантније примере :

ја ту чèки, чèки-њега нема (м. чèкај-чèк+и. према нòс и нòси, мúч и мúчи и сл.); те ми пòћери, пòћери до саме главице; ми глèди, глèди — док нам се не досади и сл.

На послетку ћу напоменути да број један често значи неодређену замен.: нèки-ā-ō, нèкакав и сл.

И већ у један вакат он стиже. У једнò доба он батàд на врата. Не знам — из једног нечистог суда то извади и сл. —

